

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta humanitních studií

Bakalářská práce

Obraz Romů v romském periodiku Romano kurko v roce 1991

Autorka práce: Markéta Kosinová

Vedoucí práce: Mgr. Ondřej Skripnik, Ph.D.

Praha 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval/a samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 28.6. 2012

.....

Markéta Kosinová

Poděkování

Ráda bych poděkovala Mgr. Ondřeji Skripnikovi, Ph.D. za jeho cenné rady a odborné připomínky, které mi při vypracování bakalářské práce velmi pomohly.

OBSAH

1 Úvod	4
2 Teoretická část	6
2.1 Romové	6
2.2 Etnická a národní identita Romů	10
2.3 Rasismus a diskriminace	17
2.4 Sociální problémy	21
2.5 Romové a média	28
3 Empirická část	34
3.1 Metoda kvalitativní obsahové analýzy	34
3.2 Zkoumaný vzorek, výzkumná otázka	35
3.3 Kvalitativní obsahová analýza	36
3.3.1 Sociální problémy Romů	36
3.3.1a Ekonomické vyloučení, nezaměstnanost	37
3.3.1b Kulturní vyloučení, nízké vzdělání	42
3.3.2 Romové jako oběti rasismu	45
3.3.2a Stereotypy o Romech a Čechách na stránkách Romano kurko	50
3.3.3 Etnická a národní identita Romů	51
4 Závěr	55
5 Bibliografie	56

1 ÚVOD

Tato bakalářská práce se zabývá zkoumáním mediálního obrazu Romů, jak jej utváří romské tištěné médium, týdeník *Romano kurko*. K volbě tohoto tématu mě přivedla jak zajímavá skutečnost, že média mají značný vliv na utváření veřejného mínění a na postoje celé společnosti, tak také zájem o romskou problematiku a zkušenosti, které jsem získala při práci s romskou minoritou.

Cílem mé práce bylo ukázat, jakými způsoby utváří obraz o Romech jejich vlastní periodikum. Jde zde tedy o určitou formu sebe prezentace. Metoda, kterou jsem pro tento typ výzkumu zvolila, je metoda kvalitativní obsahové analýzy. Z romských menšinových tištěných médií jsem zvolila *Romano kurko*. Tento týdeník začal vycházet v roce 1991 a byl prakticky prvním romským periodikem, které se po zhroutilí komunistického režimu objevilo. Vznikl pod záštitou ROI, romské politické strany, a z tohoto důvodu se více zaměřuje na témata diskriminace, sociální a národnostní politiky – tedy témata, která mě v mém výzkumu zajímala v první řadě.

Ve svém výzkumu se zabývám právě tímto prvním ročníkem *Romano kurko*. Výběr tohoto ročníku není náhodný, do tohoto období se totiž obvykle datují počátky a rozvoj romského emancipačního hnutí. Právě v tomto faktu spočívá můj zájem o toto období. V této době získala romská populace možnost rozvinout svou „národní kulturu“. Mezi romskými aktivisty vznikla myšlenka, že romské „národní obrození“ je šancí na zlepšení životních podmínek romské populace. Tento fenomén ve své práci dále podrobněji rozebírám a zohledňuji při analýze stanovených výzkumných oblastí.

Bakalářská práce se skládá z teoretické a empirické části, přičemž jedna část je s tou druhou provázána, obě se vzájemně doplňují. Teoretická část shrnuje pojmy nejčastěji v práci používané, představuje důležité teorie a koncepty, spjaté s výzkumnými problémy. Empirická část zkoumá, analyzuje a interpretuje zvolený materiál.

Této problematice by se jistě dal věnovat větší prostor. Bylo by např. zajímavé srovnat, jak romská média pojednávají o Romech v současnosti, kdy způsob, jakým média o romské tematice informují, je silně namířený proti nim (Romové jsou paušálně označováni stigmatizujícím pojmem „nepřizpůsobiví“ a objevují se různé smyšlené kauzy o jejich kriminálním chování). Má práce je však omezena jak časově, tak zejména mými malými zkušenostmi s metodou obsahové analýzy médií.

Skutečnost, že pohled majoritní společnosti na Romy je silně ovlivněn mediálními prezentacemi, zajímavě dokládá nedávný výzkum agentury CVVM o vztazích Čechů s Romy nazvaný „Romové a soužití s nimi očima české veřejnosti“ (dostupný z www.cvvm.cas.cz). V tomto výzkumu odpovídali respondenti nejprve na otázku, jak hodnotí soužití romské populace s ostatními obyvateli České republiky. Více než 80% dotázaných vnímá soužití jako problematické, z toho 40% dokonce velmi špatné. 46% dotázaných, kteří uvedli, že v blízkosti jejich bydliště žijí Romové, poté odpovídali na otázku, jak hodnotí soužití s nimi. Z výsledků vyplývá, že lidé hodnotí soužití v místě, kde sami žijí, poněkud příznivěji, než celkové soužití v České republice. I zde sice převažuje negativní hodnocení (konkrétně 56% vnímá soužití kriticky a 41% jej označuje jako dobré), ale ukazuje se, že skutečná situace ve věci soužití majority s romskou minoritou je lepší, než jak ji prezentují média, a že lidé, kteří nemají s Romy osobní zkušenost, se nechají negativními zprávami v médiích snadno ovlivnit.

2 TEORETICKÁ ČÁST

V následujících kapitolách se věnuji teoretickým východiskům, vztahujícím se k mému výzkumu. Tato teoretická východiska jsou potřebná pro pochopení problematiky spojené s romskou menšinou, jíž se věnuji v praktické části mé práce. K tématům zahrnutým v této části práce se snažím přistupovat takovým způsobem, abych je ukázala v souvislostech, které jsou pro mou práci významné.

Pro základní orientaci v tématu považuji za důležité vysvětlit v této části mé práce koncept sociálního vyloučení a koncept kultury chudoby. S konceptem sociálního vyloučení romské populace se v českém prostředí pracuje až od konce devadesátých let, avšak již v roce 1991, jímž se tato práce zabývá, můžeme sociální vylučování na stránkách týdeníku *Romano kurko* sledovat. Snažím se na situaci romské menšiny pohlížet optikou, jakou navrhuji někteří odborníci (Hirt, 2004; Moravec, 2006) nikoliv jako na problémy jejich etnicity, nýbrž jako na problémy sociální a ekonomické.

Tématem romské etnické identity se ve své práci taktéž zabývám. Pokouším se rozkrýt konstruování romské etnické a národní identity v *Romano kurko*. Považuji také za důležité zmínit se o historii Romů, zejména vývoj romské menšiny v době vlády komunistického režimu zasazuje můj výzkum do konkrétních historických souvislostí. Další kapitola zahrnutá v této části se zabývá problematikou rasismu, vysvětluje základní pojmy s touto problematikou spjaté a poukazuje na negativní naladění části české společnosti vůči romské menšině. Poslední kapitola ukazuje způsoby zobrazování Romů v masmédiích a zmiňuje se také o romských menšinových médiích, které jsem si pro svůj výzkum zvolila právě kvůli jeho funkci komunikátora názorů a zájmů Romů.

2.1 Romové

Vzhledem k tomu, že se ve své práci zabývám romskou menšinou, považuji za přínosné tuto menšinu představit. Popisuji její historii, její dlouhodobý vývoj i její současnou situaci. Domnívám se, že poznání historie romské menšiny může pochopení její současné situace a příčin této situace napomoci. Kapitola pojednávající o etnické identifikaci Romů je provázaná s výzkumem etnické identifikace Romů, jak ji zobrazuje týdeník *Romano kurko*. Podobně i kapitola pojednávající o sociálních problémech a

diskriminaci Romů koreluje s tématy, jimiž se dále zabývám v empirické části mé práce.

Historie Romů

Pravlastí Romů, kteří dnes žijí roztroušeni téměř po celém světě, je Indie (Báro than, Velká země). V Indii patřili předkové Romů (Dómové) k chudé, opovrhované skupině obyvatelstva, která žila kočovným způsobem a živila se nejčastěji kovářstvím, chovem a prodejem koní, nebo hudbou. V průběhu 9. - 15. století opouštěli Indii a odcházeli do Evropy, aby hledali nové zdroje obživy. Jak zmiňuje Nečas (Nečas 2002, s. 12), monoprofesnost a trvalé obavy z období hladomorů, tíživost kastovního systému a pravděpodobně i další příčiny vedly k migraci do úrodnějších oblastí Indie a odtud dále na západ.

Je sporné, kdy Romové došli do českých zemí, existuje o nich několik pramenných zmínek. První zmínka o Romech v českých zemích pochází z Dalimilovy kroniky, která uvádí, že v roce 1242 přišla do Českého království početná skupina lidí, některými badateli považovaná za Romy. Další pochází z roku 1399, z Popravčí knihy pánů z Rožmberka. Třetí nejstarší údaj o přítomnosti Romů v českých zemích pochází z kronikářského záznamu z roku 1416. Místní obyvatelstvo nejprve poutníky přijímalo pohostinně, panovníci i papež jim vydávali ochranné listiny, pohostinnost se však postupně měnila v nedůvěru a nepřátelství. Z Romů se postupně stala pronásledovaná menšina. Byli vyháněni z jednotlivých zemí, mučeni a zabíjeni z důvodu porušování křesťanské morálky.

Až v 18. století se osvícenští panovníci pokusili Romy legalizovat a začlenit do společnosti - asimilovat. Zásadní omezení ve způsobu života však přišly až ve 20. století. V období první republiky to kočující Romové neměli snadné, ale jedním z nejhorších období bylo pro Romy až to následující - období druhé světové války (Mann, 2001).

Jak píše Davidová, "Důsledky 2. světové války byly pro Romy, zvláště v Čechách a na Moravě hrozné. Nacistická genocida vyhladila v koncentračních táborech většinu českých a moravských Romů a na území českých zemí přežilo jen několik desítek z populačně bohaté a značně integrované skupiny už dříve usazených Romů." (Davidová, 1995, s. 11) Nečas a podobně i Davidová zmiňuje, že za druhé světové války bylo vyvražďeno téměř 6000 českých a moravských Romů a po

osvobození se z koncentračních táborů vrátilo zpět do vlasti necelých 600 přeživších osob (Nečas, 2002; Davidová, 1995).

Přistěhovalectvím a vysokou mírou přirozené reprodukce se romská populace početně opět rozrostla. Krátce po skončení války začali do Čech a na Moravu přicházet Romové ze Slovenska a v současnosti se dá hovořit o tom, že velká většina Romů žijících dnes v České republice pochází ze Slovenska. Podle Davidové bylo jedním z důvodů migrace Romů ze Slovenska do Čech přílišné zpustošení Slovenska. "Slovensko bylo po válce mnohem více zpustošeno a jeho hospodářská zaostalost byla horší než v českých zemích, proto zde pro Romy byly ještě obtížnější podmínky." (Davidová, 1995, s.11-12)

Mann k tomu dodává, že výrazný vliv na migraci měla politika socialistických vlád. V období komunistického režimu došlo ke třem vlnám migrace romských obyvatel ze Slovenska do Čech. Mann uvádí, že celkový počet lidí, kteří přesídlili ze Slovenska do Čech, přesáhl 15000. První vlna migrace přišla po roce 1945 a měla za úkol dosídlit vyliďněné české pohraničí. Druhá vlna migrace následovala v 50. letech. Tehdy Romové odcházeli – často v důsledku organizovaných náborů – do průmyslových center severozápadních Čech. Přejít ze zaostalých slovenských osad do zcela odlišného prostředí se zcela odlišným způsobem života často způsoboval problémy – Romové nebyli zvyklí hospodařit s finančními prostředky. Další vlna migrace měla přijít v roce 1965. Tehdy vláda ČSSR vydala usnesení o rozptylu a odsunu romského obyvatelstva do jiných částí republiky. Určila "družební kraje" s nižším počtem Romů, které měly přijmout další Romy ze Slovenska. Státní politika ČSSR přistupovala k Romům jako k zaostalým, domnívala se, že Romové svou zaostalost mohou překonat pouze tím, že se vzdají svých tradičních zvyků a přizpůsobí se většinovému obyvatelstvu. Vláda se tak zaměřila především na řešení problémů bydlení, zaměstnanosti a školní docházky Romů. Při řešení tzv. cikánské otázky postupovala velmi necitlivě, Romy nutila ke změnám takřka násilně. Nesnažila se Romy respektovat a poznat jejich kulturu (Mann, 2001). Romové přicházeli do českých pohraničních a průmyslových měst za zaměstnáním, za zcela odlišným způsobem života. Uplatňovali se především v manuální a pomocné práci, která nevyžadovala žádnou kvalifikaci.

Státní politika usilovala nejvíce o to, zařadit Romy do pracovního procesu. "Chtělo se, aby všichni ‚Cikáni‘ získali základní návyky usedlého, tj. (prý) "civilizovaného" života, aby se naučili dodržovat všechny jeho normy, plnit všechny občanské povinnosti, tedy žít jako "řádní občané." (Davidová, 1995, s.193, 201) Mann

dále upozorňuje na to, že úsilí státu nebylo zcela bezvysledné. "Mnohým Romům se podařilo vymanit se ze zaostalého způsobu života, získat odbornou kvalifikaci, vyřešit svůj bytový problém." (2001, s.36) Nečas k tomu dodává, že díky vysoké zaměstnanosti v těchto letech životní úroveň Romů vysoce stoupala. "Svůj materiální a sociální vzestup přijímala romská populace jako samozřejmost, kterou takřka samočinně a bez jejího vlastního přičinění zajišťoval stát." (2002, s. 91) Upozorňuje na to, že politika komunistického režimu měla vliv na budoucí patologický vztah Romů k práci a systému sociálního zabezpečení. O důsledcích tohoto jevu pojednávám v kapitole Sociální problémy Romů.

Diferenciace romské populace

Souhrnným pojmem "Romové" se obvykle rozumí celá romská populace. Na území České republiky a v bývalém Československu se však můžeme setkat s různými skupinami Romů, které mají svá specifika. Jak píše Nečas: "Romové k nám po druhé světové válce přicházeli buď jako kočovní přes Rumunsko a Maďarsko z Balkánu, nebo jako usedlí a polousedlí z koncentrací na Slovensku." (Nečas 2002, s.84)

Kočovní migranti přicházeli z jihovýchodu na Slovensko a dále do českých zemí bezprostředně po skončení druhé světové války. Jejich skupina nebyla příliš početná. Mnohem hojnější byla zprvu spontánní, posléze státem organizovaná migrace Romů z agrárního slovenského prostředí do českých průmyslových aglomerací (Nečas 2002, s. 85).

Jedinou původní skupinu Romů na našem území tvoří Romové moravští, kteří však byli z velké části vyvražděni za druhé světové války. Stejný osud potkal i další skupinu Romů, žijících dříve v českém pohraničí, skupinu Sinti. Další skupinu tvoří Romové olašští, kteří přišli na naše území na konci 19. století z oblasti dnešního Rumunska. Přinesli si s sebou své specifické hodnoty, zvyky a tradice, čímž se od ostatních Romů žijících na našem území výrazně lišili. Byla to poslední kočující skupina Romů na našem území.

Nejpočetnější skupinu Romů na našem území tvoří slovenští Romové. Hübschmannová, (1999) o nich píše, že slovenští Romové, Servika Roma, jsou nejpočetnější skupinou ze čtyř romských subetnicit usídlených ve Slovenské a České republice. Na Slovensku se začali usazovat v šestnáctém století a do českých zemí začali odcházet po roce 1945.

2.2 Etnická a národní identita Romů

Následující kapitola vysvětlí pojmy etnická a národní identita ve vztahu k romské menšině a kriticky zhodnotí jejich význam pro romskou menšinu. Krátce také shrnuje prvky tradiční kultury Romů.

Pojmy etnická identita, etnická skupina

Etnická identita je podle Manna (2005) sociální konstrukce založená na představě diferenciací lidských populací, tzn. jednotlivých etnických skupin. Etnická skupina se podle A.D. Smitha vyznačuje specifickými vlastnostmi - společnou historií, mýtem o společném původu a společnými kulturními znaky (např. náboženství, obyčeje, jazyk, instituce) (Smith, 2003).

Základním principem skupinové identifikace je podle Manna vědomí příslušnosti k jedné skupině a odlišnosti od jiné skupiny. Členové určité skupiny pak budují svou identitu jednak utvářením pozitivního obrazu o sobě a jednak distancováním se od ostatních skupin. Etnická identifikace je tak pouze jednou z forem skupinové identifikace a je spjata s emocemi - člověk zakládá svou příslušnost ke skupině na základě subjektivního pocitu založeného na tom, kým se cítí být.

Arne B. Mann (2005) v souvislosti s konstruktem etnické identity upozorňuje na nebezpečí vytváření rozdílů mezi skupinami lidí, které může vyústit v projevy nacionalismu, šovinismu, xenofobie a rasismu. Popisuje, že v naší společnosti je představa, že každý člověk musí patřit k nějaké skupině, mít etnickou identitu, vžitá. Etnická identita je však získaná, nevypovídá o našich charakterových vlastnostech či inteligenci. Přesto může dělení do etnických skupin vést k vyvozování mylných závěrů a vyvyšování vlastní skupiny nad ostatní. Mann proto chápe jako nutnost naučit se toleranci k cizím skupinám.

Romové: etnická a národní sebeidentifikace

Jak upozorňuje Davidová, etnická identita Romů, pocit a deklarování jejich romství v současné České republice prošlo několika historickými proměnami. Romové nikdy

nebyli homogenním etnikem, a tak i v současnosti je jejich vztah k vlastní etnické identitě diferencovaný a problematický (Davidová, 2001).

V souvislosti s etnickou identitou Romů vyvstávají otázky, jak si Romové představují svou budoucnost - zda chtějí etnické rozdíly rušit, nebo se plně emancipovat, zda chtějí vytvořit romský národ, či být rovnoprávními členy české společnosti, případně otázky, zda romská etnoemancipace může pomoci sociálnímu vzestupu Romů, nebo zda působí pouze jako znevýhodňující faktor. Na tuto problematiku poukazují v analytické části - analýza etnické identity.

Tímto tématem se z jiného úhlu pohledu zabývá i Hirt (2004, s. 72-91), který v souvislosti s etnorevitalizačními snahami popisuje způsoby konstrukce romské etnické identity, problémy s touto konstrukcí spjaté a důsledky, které mohou tyto snahy mít na integraci romské menšiny. Konstrukce etnické komunity vzniká podle Hirta na základě jistých odlišností této komunity. Etnická identita je potom automaticky připisována populaci, která se vyznačuje příslušnými fyziognomickými rysy, bez ohledu na to, v jakých sociokulturních podmínkách jednotlivci žijí, jaké jsou jejich preference a co se v jejich konkrétních rodinách traduje. Podobně je tomu s romským jazykem, který je prezentován jako jazyk romského etnika, bez ohledu na to, zda jím jednotlivci chtějí, či umějí mluvit. "Nahlížet svoji společenskou situaci optikou kategorie etnicity není nic samozřejmého a "přirozeného", ale výsledek ideologického působení." (Hirt, 2004, s. 90) Takovéto ideologické působení může vést k etnické kategorizaci, prohlubování hranice mezi skupinami obyvatel, vznikání předsudků. Hirt vidí správnou cestu k společenské integraci v deetnizaci a denacionalizaci našeho celkového pohledu na svět (2004).

Jakoubek u tohoto tématu zmiňuje dva příklady názorů z řad romské populace. Načrtává boj A. Ferka za občanskou identitu (cítí se být "Cigánem"¹ a zároveň občanem "českého občanského národa") a proti konstrukci "romského národa" (národ, založený na primordinálním základě "stejně krve", původu, historické zkušenosti a kultury). Svým prosazováním občanských principů se Ferko stal terčem útoků romských aktivistů, kteří hájí emancipovaný romský národ. Jakoubek na tomto příkladu chce ukázat, že konstituce etnické či národní identity a diferenciací skupin na základě této identity není pro nositele romské kultury nic přirozeného. Za přirozenou lze

¹ Jakoubek (2008) objasňuje užívání termínu Cigán, Cikán takto: termín Rom je sice v našem prostředí považovaný za politicky korektní, avšak v západoevropském prostředí není chápán stejným způsobem. Z antropologického pohledu je přesnější užití termínu Cikán, které označuje a zastřešuje jednotlivé (neromské) skupiny Cikánů.

považovat v případě Romů diferenciaci na základě příbuzenského principu (Jakoubek, 2008). Právě tyto tendence můžeme sledovat v příspěvcích Romano kurko z počátku 90. let. Tehdy se romská politická reprezentace domnívala, že ustavení, případně oživení romského národa a jeho emancipace je jedinou šancí pro lepší budoucnost Romů.

Tradiční romská kultura

Podle některých odborníků se etnická identifikace Romů vztahuje zejména k vlastní minulosti a tradiční kultuře. Mezi prvky tradiční romské kultury patří romské tradice a zvyky, kočovnictví, hudba a tanec, romská slovesnost a jazyk, tradiční řemesla, křesťanská víra. Nečas (2002) a Davidová (1995) zdůrazňují především jazyk, slovesnost a tradice.

Hirt (2004) a Jakoubek (2003, 2008) považují tuto "tradiční kulturu Romů" za nástroj konstrukce romské etnické komunity. V souvislosti s tím problematizují, kdo k této kultuře a etnické skupině vlastně přísluší za předpokladu, že "Romové" nejsou jednotnou skupinou. Upozorňují zejména na to, že pro Romy není nahlížení své vlastní společenské situace optikou etnicity přirozené. "Je to výsledek ideologického působení, kterému v případě "Romů" napomáhá jednak to, že etnicita skýtá snadnou emocionální odpověď na složité existenciální otázky spjaté s podřadným sociálním postavením, jednak skutečnost, že etnická kategorie "Rom" je fabrikovaná jako shodná s kategorií "Cikán", jíž značná část "romské" populace internalizovala." Dále upozorňuje na to, že ani pojem "Cikáni" neoznačuje určitou homogenní skupinu a nezakládá sociální identitu (Hirt, 2004 s. 90). Přesto se na základě tohoto konstruktů někteří Romové se svou skupinou identifikují, jak lze na stránkách Romano kurko sledovat.

K problematice termínu "Romové" se vyjadřují i další odborníci. Uherka a Novák (2000). "Romové" je v jejich pojetí označení pro celou řadu skupin, jejichž zemí původu byla Indie. Tyto jednotlivé skupiny se od sebe liší v mnoha ohledech, nikdy nebyli jednotnou etnickou skupinou, přesto však existují romští aktivisté, kteří vnímají Romy jako celek, národ, etnikum. Tito aktivisté se pokouší vytvářet mezi Romy takové vazby, které jsou pro etnika a národy typické. Podle Uherka a Nováka je tvorba romské etnické skupiny či národa srovnatelná se vznikem všech evropských národů vzniklých na etnické bázi. V případě romského hnutí tedy lze hovořit o jakémisi národním obrození. Důležitou roli při etnické identifikaci Romů hraje okolnost, že je majoritní společnost vnímá jako fyziognomicky a kulturně odlišnou skupinu a uplatňuje vůči nim jednotné modely chování. Některá romská specifika jsou tedy konstruována zvnějšku

majoritou, která, jak píše Uherek a Novák, vždy vnímala Romy jako jednotný etnický celek. "Do takové vnější konstrukce jsou potom projektovány mnohé stereotypy majority, které nemají s "romstvím" nic společného. Mísí se přitom primitivní stereotypy o lenivosti s romantickými stereotypy o potřebě kočování a obecném hudebním nadání." (2000, s. 102).

Uherek se zamýšlí nad účelností konstrukce romského národa a ve stejném duchu jako například Moravec (2006), Jakoubek (2008) a Hirt (2004) si klade otázku, zdali odmítnutí etnického a národnostního principu a naopak směřování k principu občanskému by nebylo lepším řešením. "Tradiční romská kultura", potažmo "romská etnická identita" je u těchto autorů chápána jako pouze ideologický konstrukt, který vytváří a prohlubuje bariéry mezi skupinami žijícími v české společnosti. Na základě těchto tvrzení se v dalším popisu zaměřují právě na zmiňované prvky "tradiční kultury Romů". V analytické části se snažím sledovat, zdali se Romové se svou tradiční kulturou identifikují.

Jazyk a slovesnost

O jazyce jako významném etnoidentifikačním atributu hovoří Davidová. "Romský jazyk - romani čhib patří mezi nejdůležitější charakteristické rysy romského etnika. Je řádným, plnohodnotným jazykem indoevropským, i když donedávna byl jazykem nespisovným. Přenášel se a přenáší se stále ústním podáním, ústní tradicí, z rodičů na děti, v rodině." (1995, s. 20) Davidová ale dále poznamenává, že v současnosti dostává romština jinou funkci i podobu - s postupným přejímáním některých prvků ze způsobu života i jazyka majoritní společnosti se prohlubuje bilingvismus, někdy trilingvismus, vznikají nové dialekty romštiny Romů usdlých ve městech. Romský jazyk, který byl donedávna utajen a užíván jen uvnitř vlastního společenství, aby chránil před "gádžovskými" vlivy, má tak i odlišnou funkci. Romština je tak postupně nahrazována češtinou (ač často pojmově chudou a ne zcela zvládnutou) (Davidová, 1995).

Význam jazyka podobně popisuje i Hübschmannová (1999) a v souvislosti s tím zmiňuje i význam romské slovesnosti, orální folklórní tvorby. Její důležitost spatřuje především v tradiční romské komunitě, kde působila jako integrující prvek komunity jako celku i jejích jednotlivých příslušníků. S ústně předávanou romskou slovesností se již dnes nesetkáme, v psané podobě se však romská tvorba nadále udržuje.

Náboženství

Bádání v oblasti religiozity Romů vychází obvykle z předpokladu, že hlavní složku religiozity Romů tvoří v současné době křesťanství, které je doplňováno některými prvky původní romské religiozity. Jakoubek se však domnívá, že takové chápání romské religiozity je chybné: "Přestože naprostá většina prvků religiozity obyvatel romských osad má křesťanský charakter, je křesťanství pouhou vnější 'fasádou', pod kterou se skrývá 'tradiční' předkřesťanská struktura institucí." (2003, s. 97) Romská religiozita využívá křesťanské symboly a rétoriku k praktikování magických technik. Při výzkumech religiozity romských osad na východním Slovensku se ukazuje, že Romové snadno přijímají jednotlivé prvky křesťanství, avšak zůstávají věrní svému "tradičnímu" magickému typu religiozity.

Raichová (2001) v souvislosti s náboženstvím Romů upozorňuje na fakt, že majoritní a minoritní náboženství, jež vedle sebe existovala po staletí, jsou si obvykle blízká. "Mylná je však představa, že náboženství majority pohlcuje náboženství menšiny, protože je zastoupeno ve větší míře. Málokdy přijme menšina většinové náboženství do té míry a v tom rozsahu, aby s tím byla majorita bez výhrad spokojena. Nejinak je tomu u Romů, které většina společnosti chápe jako křesťany, kteří ovšem křesťanství berou tak, jak se jim to zrovna hodí a z čeho mají momentálně výhody, zatímco pro nějaký hlubší význam nebo povinnost už v jejich křesťanství není místo. Majoritní společnost včetně představitelů majoritního náboženství tak menšinu znovu vyděluje ze své celistvosti a kárá ji za to, že přijala majoritní náboženství jen zčásti a povrchně, že jejich víře chybí hloubka." (Davidová, 1995, s. 123)

Tento pohled je podle Raichové evolucionistický a etnocentrický, popírá hodnoty jiné společnosti a danou problematiku analyzuje pouze ze svého úhlu. "Osobitost romské společnosti a tudíž i jejich víry a rituálů spočívá v tom, že si ze svého kontaktu s ostatními společnostmi uvážlivě vybírá a do své kosmologie začleňuje pouze určité jevy. Jednotlivé prvky tak nabývají nových významů, jsou formovány nové vztahy mezi starými sociologickými kategoriemi. Ve skutečnosti to tedy znamená, že konkrétní prvky křesťanství jsou vyzvednuty ze svého starého kontextu a symboliky a pečlivě a uváženě vsazeny do kontextu nového, ve kterém je jejich symbolika jiná a mnohdy velmi odlišná od jejich původního významu." (Raichová, 2001, s. 71)

Tradiční romská řemesla

Dalším významným prvkem tradiční romské kultury jsou tradiční romská povolání. Romové se zabývali některými specifickými řemesly. "Převážnou část Romů tvořili dříve řemeslníci nebo hudebníci. Mezi typická tradiční řemesla, která si Romové přinesli ze své indické pravlasti, a která provozovali ještě ve 20. století, patří kovářství, kotlářství, řetězářství, zvonkařství a košíkářství." (Davidová, 1995, s. 57)

Nečas k tomu dodává, že v minulosti se Romové živili kovářstvím, muzikantstvím, obchodem, nebo různými sezónními příležitostnými pracemi. Tento tradiční způsob obživy byl základem ekonomicko-sociálního soužití mezi romskou a neromskou populací. Po skončení druhé světové války tato ekonomická propojenost a s ní související sociální vazby a vztahy mezi romskými nádeníky a okolními rolníky byly zničeny. Zájem o produkci romských řemeslníků zmizel a zemědělská kolektivizace se sezónními pracovníky nepočítala (2002).

"Zcela specifickou skupinu tvoří mezi Romy hudebníci - "cikánští muzikanti" (lavutara). Po několik staletí byli spolu s romskými kováři nejrozšířenější a nejváženější skupinou mezi tradičně usedlými Romy na Slovensku i jižní Moravě, po roce 1945 i v českých zemích. Je tomu tak do současnosti, i když jejich počty se snížily a jejich role se změnila." (Davidová, 1995, s. 66) Podobně popisuje romské hudebníky i Hübschmannová, když píše, že "Sláva člověka, který byl lacho lavutaris (dobrý hudebník), šla přes hranice krajů a států. Šance k tomu, že by se Rom mohl živit něčím jiným než hudbou nebo nějakou romaňi bu'i - romským řemeslem (kovářstvím, košíkářstvím, korytářstvím, kotlářstvím) či obchodem, byla v minulosti tak minimální, že na "gádžovské vzdělání" aspirovali jenom zcela výjimeční a výjimečnými okolnostmi obdaření jedinci." (1999) Dále popisuje romské profese jako společensky důležité - právě pro svou specifičnost. V tom se shoduje s Nečasem (2002), který vyzdvihuje význam sociálních sítí a vztahů mezi Romy, kteří se zabývali specifickými profesemi a majoritou, která jejich výrobky potřebovala. Díky tradičním romským řemeslům se tak vytvářely ekonomické a sociální vazby ve společnosti. Hübschmannová dodává, že "romské profese měly své místo ve společnosti. Žádná svatba, žádná zábava na slovenské vesnici se dříve neobešla bez cikánské kapely. Romští muzikanti měli monopol na hudebnické služby. Téměř každá vesnice měla "svého" cikánského kováře." (1999, s. 33)

Adaptace a asimilace Romů za socialismu

V souvislosti s novými zdroji obživy v českých průmyslových městech se změnil také jejich způsob bydlení. Romové získávali ubytování obvykle v nájemních domech ve staré zástavbě a v pro ostatní obyvatelstvo nevyhovujících podmínkách. Přesto pro ně takové bydlení znamenalo mnohanásobné zlepšení ve srovnání s podmínkami ve slovenských osadách. Na nový styl bydlení si však museli Romové dlouho zvykat - zprvu v přidělených bytech žili "po staru", přičemž mnoho domů zcela zdevastovali, a až v 70. letech se začali v kultuře bydlení přibližovat většinové společnosti (Nečas, 2002). V souvislosti s novým způsobem bydlení zmiňuje Nečas i rozpad příbuzenského systému vztahů. Příbuzenská soudržnost se postupně stále více uvolňovala a velkorodina ustupovala do pozadí. S rozpadem velkorodiny byl narušen systém společenské kontroly, kterou tento tradiční příbuzenský systém zajišťoval. "Přehodnocování starých a vytváření nových hodnot ustrnulo v jakémisi přechodném stádiu, během něhož Romové opouštěli své kladné vzorce chování a nahrazovali je některými prvky životního standardu majoritní společnosti, ústícími někdy do asociální a sociálně-patologické činnosti." (2002, s. 94)

V novém prostředí se Romové postupně adaptovali i v oblasti hmotné kultury. V oblasti stravování se v období komunistické éry začínaly objevovat nové pokrmy, které vystřídaly tradičně připravovanou chudou stravu. Stejně tak začal mizet i tradiční způsob odívání. Romové začali napodobovat způsob života nového prostředí, v němž se ocitli a zachovali si pouze některé prvky své tradiční kultury. Etnická identita a tím i tradiční kultura Romů byla za totalitního režimu potlačována. Při sčítáních lidu se romská populace pouze zařazovala k oficiálně stanoveným národnostem. K respektování etnické identity Romů se hlásily pouze kulturní spolky. Totalitní režim požadoval asimilaci, splynutí romské populace s ostatním obyvatelstvem (Nečas, 2002).

Unucková upozorňuje na oslabení tradic v životě Romů v období komunistického režimu: "tlak režimu a celé společnosti zapříčinil, že se mnozí Romové snažili svoji skutečnou identitu co nejvíce popřít, co nejvíce se přiblížit většinové společnosti. Přizpůsobili se ve způsobu oblékání, stravy, zařízení bytu, ale i ve zvycích a obyčejích. Skutečnost, že při sčítání lidu v roce 1991 se přihlásilo k romské národnosti na území tehdejší federace necelých 109 000 obyvatel, potvrzuje, že národní hrdost zde utrpěla těžkou újmu, a že Romové jsou velmi ostražití, mají-li svůj etnický původ přiznat." (Unucková, 2007, s. 14)

Podobně o asimilačních praktikách komunistického režimu hovoří i Hübschmannová. Popisuje, že asimilační politika komunistického režimu vedla k opovrhování vlastním jazykem, kulturou, romstvím vůbec. Vidí však naději na oživení romských kulturních hodnot, přičemž dále dodává, že "V posledním čtvrt století procházejí Romové téměř na celém světě etnoemancipačním procesem. V zemích tzv. východního bloku explodoval násilně potlačovaný sebeuvědomovací proces teprve po roce 1989. Romové poprvé v historii dostali uzákoněnou příležitost, aby se jakožto etnická pospolitost stali subjektem spoluřešícím vlastní problémy a prosazujícím své etnokulturní zájmy." (1999, s. 48)

V době komunistického režimu byly pokusy založit spolek, který by podporoval tradiční romskou kulturu, většinou neúspěšné, skutečná emancipace jim byla umožněna až v roce 1989. V té době začaly vznikat romské politické strany a kulturní svazy. Romové byli zrovnoprávněni s ostatními národnostmi a dostali možnost přihlásit se při sčítání lidu k romské národnosti. V roce 1991 vzniklo v Brně Muzeum romské kultury. Také se objevila romská literární díla a média. Uvažovalo se také o založení romského divadla. To umožnilo Romům pěstovat svou tradiční kulturu, hovořit svým jazykem a prosazovat své zájmy skrze vlastní romské organizace (Hübschmannová, 1999; Mann, 2001).

Hübschmannová dále hovoří o mezinárodních organizacích, které zaštiťují ochranu pro práva etnických menšin. Patří mezi ně OSN, Evropská unie, UNESCO, Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě a další. Vidí v nich naději pro tradiční romskou kulturu. "Mnozí Romové jakoby procítali ze zlého sna, v němž zavrhovali vlastní jazyk, tradiční orální tvorbu, v němž zavrhovali tradiční kuchyni, distancovali se od tradičních forem zdvořilosti, od pozitivních hodnot rodinných vztahů, od imperativu tradiční pohostinnosti a podobně. V romském společenství se stále více prosazuje "hodnota znovuzkříšení hodnot".“ (1999, s. 12)

2.3 Rasismus a diskriminace

Následující kapitola stručně představí používané pojmosloví a představí problémy, s nimiž jsou Romové nejčastěji konfrontováni.

Xenofobie

Xenofobii pojímá Frištenská (1998, s.12)² jako strach z cizího. Xenofobie je základem různých nenávistných ideologií - rasismu, šovinismu, nacionalismu, fašismu ad. Z xenofobie vychází problémy minorit v majoritní společnosti. Xenofobní naladění společnosti podle Frištenské vzrůstá, když se sociální útvary ocitají v sociální, ekonomické či politické krizi. Tehdy se cizí stává obětním beránkem a získává podobu původce celospolečenských problémů.

Rasismus

Rasismus je ideologie, která vychází ze strachu z cizího - xenofobie. Je to přesvědčení, že lidské rasy si nejsou rovny, že jedna rasa (v evropském prostředí rasa bílá) je fyzicky a duševně nadřazena ostatním. Toto přesvědčení vychází z teorie, že rozdílný vývoj jednotlivých ras na různých územích určuje i rozdílné schopnosti, inteligenci, dovednosti ad.

V druhé polovině 19. stol., kdy byly biologické rasové teorie aplikovány do oblasti společenských věd, byl rasismus ve svém největším rozkvětu. Současné společenské vědy rasové teorie vyvrátily a rasismus obecně odmítají.

Frištenská popisuje stav rasové diskriminace u nás. Diskriminace podle ní není státem příliš sledovaný jev, a to navzdory faktu, že k tomuto jevu dochází na trhu práce, v oblasti vzdělávání a v oblasti poskytování služeb (1998, s. 23).

Rasismus „obyčejných“ lidí

Frištenská rozlišuje mezi tzv. "měkkým" a tvrdým rasismem. "Měkký" rasismus je latentní společenský postoj, založený na vylučování, rozlišování mezi určitými skupinami lidí. Tento společenský postoj se neprojevuje jako promyšlená a veřejně proklamovaná ideologie, nevychází z určité vyhraněné společenské organizace. "Měkký" rasismus je společensky sdílený názor, jakási obecně sdílená norma a není justicí vnímán jako rasismus. Je spíše považován za odůvodněné a nikoliv nebezpečné výhrady vůči odlišným skupinám obyvatel.

Oproti tomu "tvrdý rasismus" je agresivní formou tohoto společenského postoje. Má podobu ideologie, kterou veřejně hlásá určité společenské seskupení.

² Frištenská přehledně shrnuje pojmy spjaté s tématem rasismu z hlediska filosofického, sociologického i právního. Problematikou interetnických konfliktů a vztahů romské minority s českou majoritou se dlouhodobě zabývá, a to jak na státní, tak na nevládní úrovni.

Rasistické názory jsou společným rysem pravicových extremistických skupin, avšak můžeme se s nimi setkat i u "obyčejných lidí", kteří se za extremisty jistě nepovažují a často s jejich projevy nesouhlasí. Vytvářejí však extremistickým skupinám nezbytnou mlčící většinu (Frištenská, 1998, s. 13)³.

Naladění české společnosti je dlouhodobě protiromské. Václav Miko (2009) přichází v souvislosti s protiromskými společenskými tendencemi s pojmem "anticikanismus". Jedná se tedy o rasismus namířený pouze proti jedné konkrétní etnické skupině.

Soužití majority a Romů je zdrojem vzájemných konfliktů a nepochopení. Jak již bylo zmíněno, tento stav je příležitostí pro extrémní pravici, aby těchto problémů využila ve svůj prospěch.

Pro zjištění tolerance u populace využívá Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM) otázku "Koho respondenti nechtějí mít za sousedy" (Rabušic, 2000). Ve výzkumu byl respondentům předložen seznam různých skupin lidí a respondenti vybírají všechny, koho by nechtěli mít za sousedy. Tento typ otázky byl opakovaně uplatněn v mezinárodním komparativním výzkumu nazvaném European Values Study (EVS). Pro tuto práci je zajímavý zejména výsledek z roku 1991, který přináší zajímavou výpověď o českém symbolickém vylučování a o míře české sociální intolerance těsně po roce 1989. Na počátku devadesátých let patřili mezi nejvíce odmítané společenské skupiny narkomani, Romové, alkoholici a kriminálníci. Tyto skupiny byly odmítány minimálně polovinou české veřejnosti a tvořili tedy jakousi společenskou podtřídu, odmítanou skupinu deviantů. Romové se umístili na třetím místě mezi alkoholiky, narkomany a kriminálníky a byli tak zařazeni do kategorie odmítaných deviantů⁴.

³ Frištenská (1999) zmiňuje výsledky výzkumů veřejného mínění Institutu pro výzkum veřejného mínění (IVVM) z let 1990-1992. Z výzkumů např. vyplynulo, že 67-77% respondentů má negativní vztah k Romům a že 33% zejména mladých lidí sympatizuje s hnutím skinheads. Výsledky výzkumů popisuje autorka takto: "Všechna uvedená zjištění při výzkumech veřejného mínění potvrzují několik základních tezí. Veřejnost sice spíše odsuzuje rasismus a jeho produkty, ale příčiny rasismu nevidí v nedostatku tolerance většinové společnosti, ale spíše v neakceptovatelném chování rasově, etnicky či národnostně odlišných. Řešení pak nenachází ve změně netolerantních většinových postojů, ale v lépe uplatňované povinnosti odlišných přizpůsobit se hodnotám, které většina považuje za své, a tedy správné."

⁴ Pro srovnání, v roce 1999 ve stejném výzkumu došlo k razantnímu poklesu odmítání romské populace. Za těchto devět let se původní míra odmítání snížila ze 75% na 40%. Srovnání dat z let 1991 a 1999 tedy ukazuje velkou proměnu v sociálním vylučování Romů.

Podle dalších výzkumů jsou západní evropské země ve srovnání se zeměmi bývalého komunistického světa více tolerantní ke skupinám nějakým způsobem odlišným od běžné populace. "To, že člověk odmítá někoho – byť verbálně a tedy symbolicky – a nepřeje si, aby s ním žil v sousedství, je výrazem strachu, nedůvěry a sobectví. Sociálně-psychický fenomén důvěry je pro fungování demokratické lidské společnosti nesmírně důležitý." (Rabušic, 2000, s. 74)

Pravicový extremismus v České republice po roce 1989

K napadání Romů docházelo v menší míře i před rokem 1989. Dnes se o nich však nedozvíme, chybí k tomu potřebné kriminalistické údaje, které komunistický režim o rasovém násilí nevedl. Rasové útoky v době komunismu nebyly organizované, ani zastřešené ideologií a tím nebyly tak nebezpečné (Frištenská, 1999).

Na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20.stol. se konstituovaly tři základní útvary pravicového extremismu. První z nich představovalo Sdružení pro republiku-Republikánská strana Československa (SPR-RSČ) v čele s M. Sládkem, další byla skupina, která se snažila navazovat tak na tradiční antisemitismus a prvorepublikový fašismus - tradicionalistické pojetí krajní pravice a třetí z nich - skinheadská subkultura (Mareš, Strmiska, 2002a).

Rasové násilí pak propuklo téměř okamžitě po roce 1989, což podle Frištenské svědčí o značné intenzitě latentního rasismu potlačeného komunistickým režimem. Dodává, že „v roce 1990 podle oficiálních údajů ministerstva vnitra došlo k 17 závažným trestným činům s rasovým motivem, je však pravděpodobné, že jich již v tomto roce bylo podstatně více.“ (1999, s. 6).

V ČR jsou hlavním cílem útoků pravicových extremistů příslušníci romské menšiny. Jejich dalším častým terčem útoků jsou přistěhovalci a cizinci odlišné barvy pleti, Židé, nebo osoby zastávající odlišné politické názory a vyznávající "alternativní" životní styly.

Jednotliví členové určitého etnika či skupiny bývají často zavrženi paušálně, případně bývají všechny "nepřátelské menšiny" vnímány jako celek. "Romské etnikum pravicoví extremisté vnímají a označují jako problém (hrozící přerůst v neřešitelnou katastrofu pro český národ), se kterým chtějí české společnosti pomoci se "vypořádat". Přitom zdůrazňují, že mají latentní oporu v široké veřejnosti, která je současně chápána jako hlavní oběť zmíněných nežádoucích, negativních společenských projevů. Za problémy a potíže romské komunity činí pravicoví extremisté odpovědnou výhradně ji samotnou. Odmítají jakoukoliv pozitivní diskriminaci. Pravicově-extremistická propaganda často odmítá jakoukoliv diferenciaci a všem Romům bez rozdílu přisuzuje negativní vlastnosti." (Mareš, Strmiska, 2002a, s. 166)

Řešení, která v oblasti "romské otázky" pravicový extremismus navrhuje, spočívají podle Mareše a Strmisky (2002a) buď v důrazu na "stejně" zacházení s Romy jako s příslušníky majoritního etnika, nebo jsou založena na myšlence segregace

a znevýhodnění (krajní stanoviska pak požadují sterilizaci, vystěhování, nebo fyzickou likvidaci Romů).

2.4 Sociální vyloučení Romů v České republice

Tato kapitola nejprve zmiňuje základní teorie, které vysvětlují problémy romské menšiny a následně se zabývá popisem sociálních problémů Romů v české republice s ohledem na vznik těchto problémů v době komunistického režimu.

Termín sociální vyloučení, jeho příčiny, mechanismy sociálního vyloučení

Mareš popisuje proces sociálního vyloučení z antropologického pohledu jako "univerzální kulturní mechanismus, s nímž se v různých formách setkáváme snad ve všech společnostech, ať již časově či prostorově určených. Odsouvání určitých osob a skupin na okraj společnosti (marginalizace) či mimo ni (exkluze) představovalo vždy pro společnost mechanismus sociální kontroly, jímž společnost zajišťovala konformitu svých členů. Představovalo sankci uplatňovanou proti všem, kdo zpochybňovali a narušovali její řád." (Mareš, 2002b, s. 9) Dodává však, že v moderní společnosti má sociální vyloučení kvůli diferenciaci společnosti poněkud jiné formy a také jiný dosah.

V moderním pojetí se termín sociální vyloučení poprvé objevil ve francouzské literatuře v sedmdesátých letech (pozn. za jeho autora je označován Lenoir, autor knihy *Les Exclus: un Français sur Dix*). Původně měl označovat situaci, v níž někteří lidé žijí na okraji společnosti, odříznutí od pracovních příležitostí a sociální sítě. Měl zastoupit méně přesný pojem chudoba. Termín sociální vyloučení se postupně rozšířil do celoevropského kontextu. Na konci 90. let se pak začíná používat i v České republice, a to v souvislosti s problematikou vyloučených lokalit, často obývaných Romy (Sedláčková 2007, s.10).

Sociální vyloučení je obvykle definováno jako proces, kdy jsou jednotlivci či celé skupiny vytěšňovány na okraj společnosti a je jim omezován nebo zamezen přístup ke zdrojům, které jsou dostupné ostatním členům společnosti a jsou potřebné pro participaci na sociálním, ekonomickém, politickém a občanském životě společnosti. Mezi tyto zdroje patří především zaměstnání, bydlení, sociální ochrana, zdravotní péče a vzdělání (Navrátil, 2003, s. 34).

Sociálně vyloučená osoba nebo skupina se pak vyznačuje následujícími rysy:

- nízké vzdělání a nízká kvalifikace,
 - provozování práce na černo,
 - závislost na sociálních dávkách a nezaměstnanost
 - špatný zdravotní stav,
 - zvýšený výskyt sociopatologických jevů (alkoholismus, užívání drog, gamblerství, nucená prostituce, kriminalita),
 - závislost na lichvě, vysoké zadlužení a fenomén neplatičství,
 - zapojení do běžných sociálních interakcí je u těchto osob ztíženo diskriminací (zejména na trhu práce a v oblasti bydlení)
 - nedostatečný přístup k informacím, omezený sociální svět, nedostatečné sociokulturní kompetence
 - orientace na přítomnost a neschopnost plánování budoucnosti
- (Sedláčková, 2007, s.11).

Příčiny sociálního vyloučení

Toušek (2007) popisuje příčiny sociálního vyloučení vnější a vnitřní. „Vnější příčiny sociálního vyloučení jsou takové jevy, které jsou mimo dosah a kontrolu vyloučených osob. Takové vlivy nemohou sociálně vyloučení lidé ovlivnit vlastním jednáním, či tak mohou činit jen obtížně. Vnější příčiny jsou dány širšími společenskými podmínkami nebo vyplývají z jednání lidí, kteří se nacházejí vně sociálního vyloučení. Mezi tyto příčiny patří: trh práce a jeho charakter, bytová politika, sociální politika státu, praxe místních samospráv ve vztahu k sociální oblasti, diskriminace na základě rasy, etnicity, národnosti, sociálního statusu ad. Vnitřní příčiny jsou takové jevy, které jsou důsledkem jednání konkrétních lidí, jichž se sociální vyloučení týká. Lidé mohou svým jednáním vlastní situaci sociálního vyloučení způsobovat, anebo posilovat její stávající existenci. Třebaže se jedná o příčiny individuální, jsou většinou důsledkem příčin vnějších. Jsou to například: ztráta pracovních návyků při dlouhodobé nezaměstnanosti, dlouhodobá neschopnost hospodařit s penězi a dostát svým finančním závazkům, orientace na okamžité uspokojení potřeb vyplývající z dlouhodobé frustrace, apatie a nízká motivace k řešení vlastních problémů ad.“ (2007, s. 8-9)

Dále zmiňuje oblasti života, v nichž se sociální vyloučení projevuje. Patří mezi ně:

- prostorové vyloučení
- ekonomické vyloučení

- kulturní vyloučení
- sociální vyloučení v užším smyslu
- symbolické vyloučení (2007, s. 9-13).

„Vyloučení z jedné oblasti života často vede k vylučování v dalších oblastech a vyloučení v jednotlivých oblastech je většinou vzájemně provázáno a vytváří začarovaný kruh, z něhož se obtížně uniká. Ve většině případů je pak obtížné určit začátek tohoto kruhu, lokalizovat jeho zdroj a pustit se do "boje" s ním, což samozřejmě znesnadňuje řešení problému." (Navrátil, 2003, s. 60)

Mareš popisuje konkrétní mechanismy sociálního vylučování takto: "Mechanismy sociálního vyloučení mohou mít formu diskriminace, vyloučení jedinců i sociálních skupin ze společnosti sobě rovných - tím, že se stanou, nebo zůstanou v určitých aspektech nerovnými. Takovými mechanismy dochází k ohraničování životního stylu i životních šancí." (Mareš, 2002b, s. 16)

Kultura chudoby

Dalším konceptem, který se snaží objasnit sociální a ekonomické problémy romské menšiny, uchopit aspekty života v chudobě je koncept kultury chudoby O. Lewise (2006). I tento koncept bývá některými odborníky spojován s problematikou slovenských romských osad a českých městských ghett. Např. Toušek upozorňuje na to, že žádný analytický koncept nemůže obsáhnout celou sociální realitu v její bohatosti (2006, s. 316), a dává proto oba do souladu.

Lewis chápe kulturu chudoby jako subkulturu západní společnosti s vlastní strukturou společenského uspořádání a vlastním způsobem života, předávaným v rodinách z generace na generaci. Kultura chudoby je podle Lewise reakce a adaptace chudých na jejich okrajovou pozici v třídně uspořádané, vysoce individualizované kapitalistické společnosti. V kultuře chudoby nejde pouze o bídu, je to kultura v tradičním antropologickém pojetí, tedy kultura, která svým příslušníkům poskytuje určitý návod na život. Pomáhá svým příslušníkům řešit problémy života na okraji společnosti, vyrovnat se s tím, že pravděpodobně nikdy nedosáhnou úspěchu ve smyslu hodnot většinové společnosti, umožňuje uspokojovat potřeby a nahrazovat instituce většinové společnosti, na něž nedosáhnou, nebo jim nedůvěřují. Nositelé tohoto způsobu života vykazují podobnost v rodinných strukturách, mezilidských vztazích, zvycích a v hodnotovém systému (2006, s. 402).

Lewis dále upozorňuje na fakt, že pro rozvinutí kultury chudoby musí být splněny některé společenské předpoklady, a že tedy ne všichni chudí lidé v kultuře chudoby žijí. Mezi předpoklady pro vznik kultury chudoby patří zejména existence tržní ekonomiky, která využívá nekvalifikovanou a podhodnocenou námezdní pracovní sílu, vysoká míra dlouhodobé nezaměstnanosti, neexistence sociálního, politického a ekonomického uspořádání pro osoby s nízkým příjmem, existence bilaterálního příbuzenského systému, nebo prosazování hodnotového systému, který vysoce oceňuje šetrnost a hromadění bohatství a majetku a také vysvětluje špatné ekonomické postavení jako důsledek osobního selhání a méněcennosti (2006, s. 404-405).

V neposlední řadě Lewis (2006) označuje některé hlavní znaky, kterými se kultura chudoby a její příslušníci vyznačují:

- nízká míra participace na významných společenských institucích většinové společnosti a nedůvěra k nim
- specifická ekonomická situace (půjčky, lichva, zastavování osobních věcí ad.)
- přihlášení se k hodnotám střední třídy většinové společnosti, ale zároveň jejich nedodržování, respektive nemožnost jejich dosažení
- nízká úroveň organizace (funkční je pouze struktura nukleárních a rozšířených rodin, případně neformálních seskupení)
- dětství v rodinách kultury chudoby je krátké, pohlavní život začíná brzy, neoficiální manželské svazky jsou nestabilní, je zde málo soukromí
- jedinec vyrůstající v tomto prostředí má silný pocit bezmocnosti, závislosti, méněcennosti. Je to často v důsledku diskriminace na základě příslušnosti k odlišné etnické či jiné skupině, nedostatku mateřské pozornosti. K tomu přistupuje silná orientace na přítomnost, slabá schopnost odkládat požitky a plánovat budoucnost.
- Lidé kultury chudoby znají jen své okolí a svůj způsob života - mají pouze lokální rozhled a malé povědomí dějin⁵.

Stav romské populace po roce 1989 z hlediska sociálního vyloučení

Jak upozorňuje Nečas (2002, s. 91), Romové v období komunistického režimu zažili progresivní změnu životní úrovně. Tento materiální a sociální vzestup romská populace prožila s určitou samozřejmostí a prakticky bez vlastního přičinění. Převrat roku 1989

⁵ Lewis svůj výzkum soustředil na oblast Mexika, Portorika a Spojených států.

však přinesl mnoha Romům pád na sociální dno, a to kvůli své nízké kvalitaci a ukončení výroby mnoha průmyslových provozů. Stávali se závislími na sociálních dávkách, nebyli schopni pravidelně platit nájem a přicházeli tak o bydlení, jejich životní úroveň začala klesat. Bez dohledu státních orgánů nebyli mnozí z nich schopni orientace a samostatného řešení své sociální situace v prostředí nové společnosti.

"Tržní ekonomika a demokracie dává svobodu především těm, kteří ji žádají a jsou schopni ji využít ve svůj prospěch či ve prospěch své vlastní zájmové skupiny. Marginalizovaní lidé se po propuknutí svobody dostávají ještě více na okraj společnosti, přestože i jim byla dána svoboda jednat." (Šiklová 1999, s. 274)

Sociální vyloučení Romů

Romové nebyli nikdy v dějinách považováni za rovnocenné příslušníky české společnosti. Sociální vyloučení Romů v ČR je tak důsledkem mnoha vzájemně souvisejících příčin. Vedle tradičně špatného vztahu mezi majoritní společností a Romy se na současném stavu podílela i asimilační politika prováděná komunistickým režimem (Hůlová, 2007). Tyto historické události mají zřejmě vliv na nedůvěru romské komunity v instituce majoritní společnosti (Šimíková, 2003). Vládní politika po roce 1989 se zhruba až do roku 1997 orientovala na národnostní problematiku, nikoliv na problematiku sociální. Důvodem byla možná nevědomost o závažnosti sociálních problémů, možná víra ve schopnost romské komunity vypořádat se s těmito problémy bez pomoci. Romskou komunitu mnohem více postihují problémy sociální povahy, nikoliv problematika spojená s národnostním sebeurčením a konstitucí národní identity. V současnosti se v politickém diskurzu, týkajícím se romské komunity, koncept sociálního vyloučení již vyskytuje (Šimíková, 2003, s. 57-59).

Konkrétní podoba sociálního vyloučení Romů

Jako jeden z nejdůležitějších faktorů, který vede k sociálnímu vyloučení, považuje Šimíková (2003, s. 60-63) omezený přístup na trh práce, což je pro romskou komunitu charakteristický jev.

Hlavními příčinami vysoké míry nezaměstnanosti romské populace jsou nízká úroveň vzdělanosti a kvalifikace. Romové jsou zároveň nejvíce postiženi dlouhodobou nezaměstnaností a nejčastěji pracují v šedém sektoru trhu. Většina pracovních příležitostí, které jsou nezaměstnaným Romům prostřednictvím úřadu práce nabízeny, je vzhledem k jejich nízké úrovni vzdělanosti a kvalifikace na omezenou dobu.

Nezakládají pravidelný příjem a neposkytují jistotu ani perspektivu postupu - jedná o tzv. veřejně prospěšné práce a sezónní práce. Tento typ zaměstnání problém z dlouhodobého hlediska neřeší.

Registrace na úřadu práce je tak pro většinu romských uchazečů jen rituálem bez obsahu. Romský uchazeč o zaměstnání z opakované zkušenosti ví, že pravděpodobně žádnou nabídku pracovního místa nedostane, a pokud ano, tak místo v momentě jeho návštěvy bude z důvodů diskriminačních praktik zaměstnavatelů již obsazeno. Diskriminační praktiky zaměstnavatelů však nejsou pouze rasistického rázu - svou roli zde sehrává i fakt, že nevzdělaný, nekvalifikovaný, dlouhodobě nezaměstnaný romský uchazeč o zaměstnání neví, jak "správně" o místo žádat, jak vystupovat, aby udělal dojem.

Úředník na úřadě práce si je této situace vědom, ale ze svého hlediska musí formální postup dodržet. Výsledkem je oboustranná smutná "tichá dohoda", která snižuje důvěru uchazeče v danou instituci a prohlubuje jeho demotivaci se jakkoli snažit, např. zvýšit si kvalifikaci. Celkovým výsledkem takovéto situace pak je dlouhodobá nezaměstnanost, která ústí v nezaměstnatelnost. (Šimíková, 2003, s. 60-63).

Jak již bylo zmíněno výše, pro charakter dnešního trhu práce platí, že čím vyšší úroveň vzdělání, tím lepší šance na uplatnění na trhu práce. V současnosti je velká část opatření orientovaných na romskou komunitu zaměřena na výchovu a vzdělávání nastupující generace, situaci střední a starší generace Romů lze však ovlivnit těžko.

„Podle výsledků sčítání lidu z roku 1991 mělo téměř 80% Romů pouze základní vzdělání (včetně nedokončeného) a dalších 10% bylo bez vzdělání (včetně těch, kdo údaj nevedli). 80 - 85% romské populace kterékoli věkové kategorie má základní vzdělání. Odhaduje se, že více než 80% romských dětí navštěvuje zvláštní školu." (Nečas, 2002, s. 111)

Romští rodiče často majoritní vzdělávací instituci nedůvěřují a děti nedostatečně motivují a romské děti pak školní prostředí považují za nepřátelské. Další faktory, mezi něž patří nedostatečná školní připravenost, problémy s českým jazykem, vedou k přeřazování romských dětí do zvláštních škol. To způsobuje celkově nedostačující (obvykle pouze základní) vzdělání v rámci romské populace.

Ze znevýhodněného postavení Romů na trhu práce vyplývá i jejich chudoba. Příjmy dlouhodobě nezaměstnaných plynou pouze z dávek sociální péče a životní standard, který umožňují, se nemůže rovnat průměrnému životnímu standardu platnému v dané společnosti. Chudoba vede k dalšímu vylučování - od znevýhodněného přístupu

ke vzdělávání přes sociálně patologické chování po špatný zdravotní stav (Šimíková, 2003, s. 66-67).

Problematika prostorové segregace bývá důsledkem nízkých příjmů Romů i praxe komunální bytové politiky. Majitelé privatizovaných obecních bytů obvykle nemají zájem o romské nájemníky a kritéria pro přidělování obecních bytů Romové často nemohou splnit (např. vysoká kauce, bezdlužnost a čistý trestní rejstřík). Romská populace tak žije vesměs v obecních bytech nižší kategorie. Častý je případ, kdy obecní samospráva vyhradí pro tyto občany nějakou skupinu domů. O takových enklávách se pak hovoří jako o místech bydlení pro "neplatiče" a "nepřizpůsobivé". Sociálně slabí jsou tímto způsobem izolováni v sociálně vyloučených enklávách, přestože by jim jejich celková sociální situace jinak nebránila žít v místě s normální sociální skladbou obyvatel (Moravec, 2006, s. 27-31).

Se sociální problematikou Romů souvisí i problematika kriminality. S industrializací ztratila původní romská řemesla na významu a Romové se na podmínky materiální chudoby adaptovali kriminálním chováním.

Na počátku 90. let se pohyboval podíl Romů na celkové trestné činnosti v ČR okolo 16%, zatímco na Slovensku dosahoval 28%, což znamenalo, že podílově byl na sklonku České a Slovenské federativní republiky přibližně každý pátý obviněný Romem (Večerka, 1999). Kriminalita Romů se tak zvýšila na počátku 90. let, postupem času se však snižovala, až dosáhla "normálního stavu", nijak neobvyklého u jiných menšin.

"Za nejnebezpečnější trend známý z recentních výzkumů považuji pocit oprávněnosti ke kriminálnímu (asociálnímu) chování, přítomný mezi marginalizovanými Romy," píše R. Křištof (2006, s. 162).

Přizpůsobení se životu v chudobě

Romové se obvykle životu v sociálně vyloučeném prostředí přizpůsobují. Pojem adaptace, přizpůsobení se situaci sociálního vyloučení popisuje Toušek jako reakci na podmínky života na okraji společnosti. Tato reakce je spojena s určitými negativními, maladaptivními vzorci jednání. "V důsledku adaptace na sociální vyloučení si lidé osvojují návyky a životní vzorce, které jim znemožňují uspět ve většinové společnosti a zpětně tak posilují a reprodukují stav vyloučení." (2007, s. 14). Jak Toušek dále dodává, Romové jsou v pokusech vymanit se z chudoby handicapováni jednak právě tímto přizpůsobením a jednak také diskriminací. Romové jsou diskriminováni zejména v přístupu k zaměstnání, bydlení a vzdělání.

Řešení sociálního vyloučení Romů

Co se týče řešení sociálního vyloučení Romů, shoduje se Navrátil s mnoha dalšími odborníky, když říká, že šance existuje v oblasti vzdělávání. "Otázkou vhodné vzdělávací strategie je tedy nezbytné pochopit jako podstatný faktor řešení sociálního vyloučení romské komunity." (2003, s. 39). Vzdělání ovlivňuje totiž další společenské oblasti - umožňuje člověku nalézt lepší zaměstnání, zvyšuje socio-ekonomický status a životní úroveň, snižuje míru kriminality ad.

2.5 Romové a média

Tato kapitola se chce zabývat problematikou zobrazování Romů v médiích a také problematikou samostatného mediálního vyjádření Romské menšiny. Proměny roku 1989 byly pro oblast médií významné. Svoboda projevu Romům na jedné straně umožnila formulovat své požadavky, na druhé straně napomohla jejich stigmatizaci. V romských médiích na počátku devadesátých let se oba tyto fenomény projevují. Ve svém výzkumu se zabývám prezentací Romů na stránkách romského periodika. Lze předpokládat, že tato prezentace bude spíše pozitivního rázu, jako protipól k prezentaci romské menšiny v majoritním tisku.

Romové v médiích po roce 1989

Svoboda projevu, která se v českém prostředí zrodila spolu s demokracií, Romy často poškozují. Podle Říčana jsou dnes v médiích často uveřejňována, ne-li "rozmazávána" témata, prezentující Romy v nepříznivém světle. Média přinášejí zprávy vybrané a sestavené tak, aby to vyhovovalo naladění majority. Romové jsou pak zobrazováni jako lidé, "kteří jsou na štíru se zákonem i s hygienou, kteří se štítí práce a neoprávněně pobírají velkorysé sociální dávky z peněz daňových poplatníků, devastují byty, žijí z prostituce, holdují alkoholu, zanedbávají a zneužívají své děti atd." (1998, s. 30). Hovoří o tom i Cangár a Vašečka, (2000, s. 365), který říká, že Romové jsou ve většině médií zobrazováni jinak, a tedy více negativně, než ostatní národnostní menšiny. Jsou nepřímě označováni za problémovou skupinu.

Obrazem Romů v masmédiích se zabývá i Raichová (2001). Vztah médií k menšinám chápe jako zcela specifický a upozorňuje na stereotypy, které média

o minoritách utvářejí (tj. postavení bílé většiny je v médiích chápáno jako nadřazené, bílá většina je chápána jako homogenní celek) (2001, s. 117). Raichová zmiňuje i výsledky výzkumů, které prováděl Van Dijk. "Van Dijk poukazuje na konkrétní způsob, jakým jsou menšiny prezentovány v médiích: zdůrazňováním negativních událostí, zasazených do kontextu útrap, které tím majoritě způsobují, zanedbáváním přímých citací a názorů menšiny (když už jsou citace zmíněny, tak vždy jen jako potvrzení či dokreslení odborného názoru příslušníka většiny), užíváním podbarveného jazyka, který evokuje negativní stereotypy (např. neplatiči), zdůrazňováním jejich pasivity a nezbytnosti pomoci ze strany většiny, ale také výběrem doprovodných fotografií ad." (Raichová, 2001, s. 121)

Právě tento fakt o obrazu Romů v masmédiích, a fakt, že masmédiá působí na veřejné mínění o Romech, mě přivedl ke zkoumání sebeprezentace Romů v romském médiu.

Romská média

Po pádu komunistické vlády v roce 1989 získali Romové svobodu užívat svůj jazyk a pěstovat svou vlastní kulturu, v roce 1991 jim byl navíc přiznán status národnostní menšiny. Začaly vznikat nejrůznější romské organizace na podporu romských zájmů. Začala také vznikat romská literární díla, tisk, televizní a rozhlasové vysílání.

Romská periodika vznikla z touhy romské komunity mít svůj vlastní veřejný hlas, z touhy prezentovat sebe sama a vyjádřit se k problematice s romskou komunitou spojené. Jak píše Balážová, publikum, k němuž tato periodika chtějí mířit, zahrnuje všechny občany, nejen Romy (Balážová, 1999, s. 330).

Romská periodika nejčastěji podporují romské neziskové organizace, politické strany a mediální instituce, které se od počátku devadesátých let zasazují o probuzení romského politického a kulturního vědomí. "Příznivé společenské klima otevřelo cestu romským periodickým tiskovinám a relacím v rámci veřejnoprávní televize a rozhlasu. Vznik některých z nich charakterizuje nejvíce spontánnost a chuť konečně poskytnout majoritě vlastní pohled na toto téma." (Balážová, 1999, s. 327)

Romská menšinová média vytváří jakousi protiváhu těm většinovým, jakési útočiště, kde mají Romové možnost informovat o situaci romské menšiny a jejich problémů z vlastního pohledu, obhajovat zájmy a požadavky romské menšiny, rozvíjet svou vlastní romskou identitu. Jak však upozorňuje Říčan (1998), či Raichová (2001), podíl Romů na špatných vztazích mezi nimi a majoritní společností bývá v těchto médiích často opomíjen a Romové bývají utvrzováni v pocitu křivdy ze strany majority.

Za jakési předchůdce romských periodik po převratu roku 1989 lze považovat občasníky vydávané od prosince 1989 nadšenci hlásícími se ke vzniku první romské politické strany ROI. Prvním významným periodikem vzniklým po roce 1989 bylo Romano kurko (Romský týden), následované měsíčníkem Amaro gendalos (Naše zrcadlo), Romano vođi (Romská duše), Romano hangos (Romský hlas) a několika dalšími. Typickým znakem těchto periodik je ale rychlý vzestup a rychlý pád - mnohé po nějakém čase zanikly (Balážová, 1999).

Romano kurko – charakteristika periodika

Romano kurko byl prvním porevolučním periodikem publicistického charakteru, které vzniklo roku 1991. V této porevoluční době byl rozvoj romských médií spjat s politickým snažením nově vzniklých romských občanských sdružení a politických stran - konkrétně periodikum Romano kurko vzniklo z popudu romské politické strany, zvané Romská občanská iniciativa (ROI). Romano kurko vydávala zpočátku agentura Rompress, později Občanské sdružení pro romskou kulturu a tisk ČR a od května 1995 Občanské sdružení pro romský národnostní tisk ČR. Vycházelo nejprve jako týdeník (v letech 1991 - 1995), poté jako čtrnáctideník (1995 - 1998) a nakonec jako měsíčník (1998 - 2002).

Vznik a existence Romano kurko byla, stejně jako existence dalších menšinových periodik, podporována ze státního rozpočtu. Právě s dotacemi mělo periodikum problémy. Důvodem, proč některá periodika zanikla, bylo nedodržení podmínek pro získání dotace a v důsledku toho zamítnutí poskytování dotace ze strany státu (Balážová, 330).

Charakteristika periodika

V popředí periodika stojí zájem o dění v romské komunitě, o čemž vypovídá vysoké zastoupení článků zaměřených na zprávy ze života Romů, na romskou tematiku obecně. Příspěvky věnované výhradně romské tematice se v mnou analyzovaném ročníku 1991 nejvíce zajímaly o: diskriminaci Romů a rasismus páchaný na Romech (89 článků), vzdělávání Romů (33 článků), kulturu, historii, kriminalitu, nezaměstnanost (38 článků). Převážná část příspěvků v periodiku, týkající se romské problematiky se věnuje tématu politiky a diskriminace ze strany většinové společnosti. Tato témata jsou pak často dávana do přímé souvislosti s tématy nezaměstnanosti, vzdělání a kriminality.

Přestože je Romano kurko prezentován jako romský tisk, obsahuje také část příspěvků převzatou z tiskových agentur, případně majoritních periodik tuzemského původu. I tyto převzaté články ale často alespoň vzdáleně s Romy souvisí a něčím se Romů a jejich problematiky týkají.

Jak bylo zmíněno výše, charakter periodika je publicistický a na romskou problematiku pohlíží nejčastěji optikou politiky - sociální problémy Romů navrhuje řešit politickou cestou, zasazuje se o ustavení silné romské politické reprezentace, zabývá se tématem romské národnostní politiky a šanci romské menšiny vidí právě v této politické emancipaci⁶.

Dominujícím jazykem v Romano kurko je jazyk český, v romském je publikována především původní tvorba (pohádky, básně, povídky), která tvoří pouze malý podíl příspěvků.

Redakce Romano kurko

Šéfredaktorem Romano kurko byl Mikuláš Smoleň a celkově se na vydávání podíleli zejména vysokoškolsky vzdělaní lidé, ať už Romové, nebo autoři z řad ne-romů.

Mezi nejznámější přispěvovatele Romano kurko patřil např. JUDr. Emil Ščuka, jeden z hlavních vůdců romské komunity z porevolučních let, který působil v Občanském fóru, byl předsedou ROI a také prezidentem IRU (International Romani Union). Další byl básník a aktivista PhDr. Vlado Oláh, pedagogický pracovník Miroslav Dědič, Jan Horváth a Ondřej Giňa. Co se týče původní romské tvorby, publikovali zde Milena Hübschmannová, nebo Dezider Banga.

Jak již bylo zmíněno v úvodním představení periodika, Romano kurko se vyznačuje svým publicistickým charakterem. S vysokou četností prezentuje případy brutálních vražd a likvidace Romů neonacisty. "Vznik menšinových médií zřetelně demonstruje poptávku po jiném úhlu pohledu, po jiném druhu (sebe)reprezentace, než jaký nabízí média většinové společnosti." (Raichová, 2001, s. 120) Romské noviny tak primárně neslouží pro informování samotných Romů, jsou určeny i majoritní veřejnosti.

⁶ Rozdíl mezi Romano kurko a Romano hangos popisuje ve svém výzkumu Raichová. Oproti Romano kurko se Romano hangos zaměřuje více na kulturu a historii. Tyto rozdíly jsou podle Raichové dány mnoha důvody. Romano kurko je vnímáno jako diskusní platforma Romské občanské iniciativy - jak bylo zmíněno výše, ROI stála u vzniku periodika Romano hangos a jeho šéfredaktor má naopak zcela odlišný názor na budoucnost romské minority a klade důraz na emancipaci kulturně-historickou, nikoliv politickou (Raichová, 2001).

Média a jejich vliv na postoje společnosti

Jirák a Köpplová popisují média jako velmi významný zdroj zkušeností, poznatků a prožitků v naší společnosti. Upozorňují však, že média pouze nezprostředkovávají informace, že mají značný vliv na myšlení a chování jednotlivců i celé společnosti (Jirák, Köpplová, 2003, s.11). Jak ale upozorňují Burton a Jirák, média nám neustále nabízejí interpretace našeho světa, informují nás o společensky sdílených hodnotách, postojích a názorech. Média dokáží ovlivnit naše jednání a uvažování. Za pomoci médií jsme tedy nejen informováni, ale i socializováni, formováni (Burton, Jirák, 1992, s. 15)⁷.

Média jako zvláštní společenská instituce mají tedy na moderní společnost značný vliv. Jak dále zmiňuje Jirák, Köpplová, určitým způsobem interpretace některých společenských jevů může dojít k vytvoření určitého (stereotypního) obrazu, který publikum může začít chápat jako skutečný.

Tímto svým vlivem na společnost se tak média stávají významným objektem zkoumání ve společenských vědách. Při takovém zkoumání je třeba uvědomit si možnost předpojatosti médií (Jirák, Köpplová, 2003, s. 119). Předpojatostí pak rozumíme fakt, že média pracují s hodnotami a názory společnosti, které jsou často stereotypní.

Konstruktivismus v médiích

Komunikaci utvářenou médii lze chápat jako společensky podmíněný systém, který obsahuje sdělení nesoucí společensky sdílené významy, představy, hodnoty. V tomto kontextu se v médiích jedná o sdílenou konstrukci světa ((Jirák, Köpplová, 2003, s. 50/51). Tato konstrukce světa však může být čtenáři v médiích považována za svět skutečný. Burton, Jirák v souvislosti s tímto objektivním dojmem, jakým média působí, zmiňuje teorii reprezentace reality. Jednou z teorií, která se procesem reprezentace reality zabývá, je konstruktivismus.

Přední představitelé konstruktivismu, Berger a Luckmann (1999), vycházejí z teorie, že realita je vytvářena sociálně. Podle této teorie lidé svou každodenní realitu (tzv. "vědění") vykládají společensky relativním způsobem. "Realita je vlastnost náležející jevům, kterým přisuzujeme existenci nezávislou na naší vůli." (Berger, Luckmann, 1999, s. 9)

⁷ Nejedná se však o vliv jednostranný. Média ovlivňují veřejné mínění, zároveň je však i přejímají, pracují s hodnotami a názory společnosti, vycházejí z nich.

Jak zmiňuje Burton a Jiráček (1992), lidská komunikace je založena na odkazování k významům symbolů, tedy ke světu, který je konstruován v dané společnosti jako společné pojetí reality. Toto pojetí je určitým výkladem společnosti a nese hodnoty, které ve společnosti dominují (1992, s. 165)⁸. Toto společné pojetí reality, tzv. "vědění o realitě" je ve společnosti rozšiřováno různými způsoby, v moderní společnosti právě prostřednictvím médií. McQuail (1999, s. 113) chápe sociální konstrukcionismus jako společenskovědní směr, který chápe společenskou realitu jako konstrukt - utvářenou i interpretovanou lidmi. Média o této společenské realitě informují, avšak nikoliv objektivně, všechna fakta přenášená médii jsou interpretacemi.

Říká také, že "výraz "sociální konstrukce" se vztahuje k procesu, jímž jsou události, osoby, hodnoty a myšlenky nejprve určeny nebo interpretovány a potom je jim přiřazena určitá hodnota nebo priorita. To vše dělají masová média a výsledkem toho je (osobní) konstrukce rozsáhlejších vyobrazení skutečnosti." (McQuail, 1999, s. 114)

⁸ Texty a jejich významy jsou ovládány hodnotami platnými v dané kultuře, říká Burton a Jiráček. "Studovat média znamená téměř zcela nevyhnutelně studovat kulturu. Při studiu médií je třeba přistoupit na to, že mediované texty vycházejí z konkrétní společnosti a konkrétní kultury. To znamená, že obsahují odkazy a významy, jež jsou příslušné kultuře vlastní a jež nesou společenský kontext doby." (1992, s.69).

3 EMPIRICKÁ ČÁST

V této části nejprve charakterizuji svůj výzkum po stránce metodologické. Charakterizuji metodu kvalitativní obsahové analýzy, která vychází z konstruktivistického přístupu. Teorii konstrukce reality v médiích jsem charakterizovala výše v kapitole Společnost a média. Dále se v této části budu zabývat konkrétním popisem svého výzkumu. Stanovím výzkumnou otázku a provedu a popíši samotnou analýzu.

Vzhledem k tomu, že má bakalářská práce je zaměřená na jedno periodikum a pouze na jeden jeho ročník, zvolila jsem pro svůj výzkum metodu kvalitativní obsahové analýzy. Domnívám se také, že pro práci, zabývající se menšinovou komunitou, je tato metoda přesnější.

3.1 Metoda kvalitativní obsahové analýzy

Silverman (2005, s.140) píše, že "v rámci kvalitativního výzkumu lze analyzovat malý počet textů a dokumentů za účelem porozumění kategoriím participantů a za účelem vidět, jak je používají při konkrétních činnostech. Teoretická orientace je pro mnohé kvalitativní výzkumníky důvodem, proč se zabývají spíše procesy, na základě kterých text zachycuje "realitu", než tím, zda text obsahuje pravdivé či nepravdivé výroky".

Ve své analýze se snažím porozumět realitě vytvářené romským periodikem, sledovat, jaké vědění o světě vytváří a pochopit, jak je při konkrétních každodenních činnostech užívají.

Ve své obsahové analýze se zaměřuji na obsahy textů, nikoliv pouze na jejich témata. Mým cílem je nalézt v textech určité postoje, hodnoty a ideje (Hendl, 2005, s. 132).

Nevýhodou tohoto přístupu může být obtížnější ověřitelnost výsledků, avšak jeho výhodou je menší stupeň redukce dat oproti kvantitativnímu výzkumu.

Postup své obsahové analýzy jsem určila takto: Z prostudování materiálu vyplynula některá zásadní témata, k nimž se periodikum často vrací. Právě až po prostudování textů stanovuji kategorie, k nimž následně přiřazuji obsahy. Kategorie z materiálu přímo vyplývají (jedná se konkrétně o kategorii jednotlivých sociálních problémů Romů, kategorii diskriminace a rasismu a kategorii etnická identita Romů). Popis těchto kategorií nezahrnuje výčet všech obsahů textů, ale spíše ukazuje jisté

tendence v rámci zkoumaných textů. Kategorie reflektují hlavní témata, na něž jsem se ve studiu romského periodika zaměřovala, a která se po prostudování periodika ukázala jako zásadní v oblasti problematiky Romů. Zároveň tyto kategorie korelují s výše popsanými teoretickými východisky.

Problematiku Romů zkoumám z hlediska toho, v jakých pozicích bývají Romové v periodiku nejčastěji zobrazováni. Například etnická identita Romů se v periodiku velmi často vztahuje k dějinám Romů. Často jsou Romové v příspěvcích zobrazováni jako oběti sužované nezaměstnaností a diskriminací. S tímto faktem souvisí způsob, jakým jsem stanovila kategorie. Na vymezené kategorie pak nahlížím z hlediska konstruktivismu. Východiska konstruktivismu definuje Berger a Luckmann: Realitu každodenního života si členové určité společnosti vykládají vždy subjektivně, má pro ně subjektivní význam a vytváří určitý logický soudržný svět. Realita je vytvářena sociálně a určité druhy reality a vědění jsou vázány na určité sociální kontexty. To znamená, že lidé svou každodenní realitu vykládají vždy nějakým společensky relativním způsobem (1999). Vycházím tedy z toho, že média vytvářejí určitou konstrukci světa. Jakým způsobem romské periodikum realitu prezentuje a jaký obraz Romů utváří, je téma, kterým se ve své práci chci na následujících stránkách zabývat.

3.2 Zkoumaný vzorek, výzkumné otázky

Pro zkoumání prezentace Romů v romském týdeníku *Romano kurko* v roce 1991 jsem stanovila tyto výzkumné otázky:

- Jaké sociální problémy romské populace prezentuje *Romano kurko* jako nejzásadnější? Jakým způsobem nahlíží na jejich příčiny a způsoby řešení?
- V jakém úhlu je v *Romano kurko* nahlížena problematika diskriminace a rasismu a v jakých kontextech týdeník o diskriminaci informuje?
- Jakým způsobem *Romano kurko* zobrazuje romskou etnicitu a tradiční kulturu? Jak *Romano kurko* prezentuje vztah Romů k romské etnicitě a tradiční kultuře?

Pro svou analýzu jsem zvolila ročník 1991. Důvody pro volbu právě tohoto ročníku podrobněji zmiňuji v Úvodu práce. Jedná se o vůbec první ročník, v němž toto periodikum vznikalo. V tomto roce periodikum vycházelo jako týdeník a vydalo 39

čísel. Výsledný soubor textů použitý pro analýzu čítá celkem 245 článků. Do analýzy jsem zahrnula články, které byly vzhledem k mým výzkumným otázkám relevantní. Analyzované texty člením do kategorií, které z prostudování materiálu vyplynuly. Předmětem mé analýzy tak byly všechny texty, které se nějakým způsobem dotýkaly těchto tematických okruhů:

1. sociální problémy Romů
2. diskriminace a rasismus zacílený na Romy
3. etnická identita Romů

V analyzovaných příspěvcích jsem určila jednotky analýzy. Těmi mohou být jednotlivá slova, slovní spojení, věty, určité části textu, nebo kontext jednotlivých příspěvků. Pro svou analýzu jsem zvolila jako jednotku analýzy kontext daného příspěvku.

3.3 Kvalitativní obsahová analýza

3.3.1 Sociální problémy Romů

Jak zmiňuji již v teoretické části této práce, problematika sociálního vyloučení je komplexní, je tvořena mnoha prvky. Jednotlivé sociální problémy jsou vzájemně provázané, vzájemně spolu souvisí (Navrátil, 2003; Toušek, 2007). Lze tedy jen těžko hovořit o jednom problému

a opomenout ty další. Přesto se o některých sociálních problémech dá říci, že mají na sociální vyloučení Romů nejzásadnější vliv. Jedná se o problém nízké vzdělanosti a vysoké nezaměstnanosti. Jak dokládá mnoho odborníků, zejména problematika vzdělání je považována za zásadní při snaze o zlepšení sociální situace Romů.

Nízká vzdělanost a vysoká nezaměstnanost, tedy vyloučení z ekonomické a kulturní sféry společnosti, z běžného životního standardu společnosti bylo ve zkoumaném periodiku zastoupeno nejsilněji. Redaktoři Romano kurko se tak shodují s mnohými odborníky (např. Navrátil, 2003), když považují řešení problematiky vzdělání a bydlení za důležitý krok k integraci do společnosti. Vyřešení problému nízkého vzdělání a vysoké nezaměstnanosti redaktoři Romano kurko prezentují jako významné pro budoucnost Romů.

Následující kapitola se zabývá analýzou právě těchto dvou sociálních problémů. Při analyzování článků mě zajímalo, jakým způsobem redakce týdeníku *Romano kurko* na sociální problémy nahlíží. Činí tak z hlediska etnicity (tzn. chápe sociální problémy Romů jako problémy romského etnika), anebo na ně pohlíží z hlediska sociálního? Dále jsem se snažila vysledovat, koho redaktoři *Romano kurko* shledávají vinným za vznik sociálních problémů, kde vidí příčiny jejich vzniku, a zároveň také možnosti řešení těchto problémů.

Pohled Romano kurko na sociální problémy Romů

Z analýzy vyplývá, že periodikum pohlíží na sociální problémy Romů z hlediska jejich etnicity, a tedy právě tak, jak na sociální problémy pohlíží majoritní společnost a státní orgány⁹. Takovýto pohled na sociální problémy je, jak upozorňuje Moravec, zkreslující: "Není užitečné chápat problém sociálně vyloučené romské populace jako problém romského etnika, není užitečné ho chápat primárně z hlediska romské etnicity jako problém soužití dvou skupin - romské minority a majority. Tato optika vede k zásadním přehmatům ve snahách o ovlivňování tohoto problému." (2006, s. 22-25) Kategorie etnicity nebo romství podle Moravce vyvolávají dojem, že sociálně vyloučení jsou nějakým způsobem zvláštní, přičemž v kontextu sociálních problémů Romů nehraje roli - vliv na vznik sociálních problémů měly jiné jevy, blíže popsané v kapitole Sociální problémy. V tomto ohledu pak Moravec hovoří o potřebě deetnizace sociálních problémů romské minority.

3.3.1a Ekonomické vyloučení, nezaměstnanost

Ekonomické vyloučení, tzn. upírání možnosti účastnit se na legálním trhu práce, jde obvykle ruku v ruce s dalšími formami sociálního vyloučení. Nezaměstnanost a obtížná zaměstnatelnost jsou považovány za obvyklé příčiny sociálního vyloučení (Toušek, 2007).

Problematika nezaměstnanosti vznikla transformací pracovního trhu - přechodem z centrálně řízeného hospodářství na hospodářství tržní, v němž se snížila poptávka po méně kvalifikovaných pracovnících. Tato situace na počátku devadesátých let silně zasáhla právě romskou populaci.

⁹ Problematikou konstruování romské etnické identity v RK se podrobněji zabývám v kapitole Etnická identita Romů.

Tématem nezaměstnanosti, které jsem kódovala jako "sociální problém - nezaměstnanost", se zabývá celkem 38 článků. Příspěvky spadající do kategorie nezaměstnanost upozorňují zejména na nízkou kvalifikaci Romů (a s ní spojenou nízkou vzdělanost), na diskriminaci při nástupu do zaměstnání, nebo na kriminalitu s nezaměstnaností a finanční nouzí spjatou.

Vysoká četnost textů, které se problematikou nezaměstnanosti zabývají, ať už třeba jen velmi stručně informují o rostoucí nezaměstnanosti, citují statistiky úřadů práce a pouze konstatují počet nezaměstnaných, nebo podrobně popisují konkrétní příběhy nezaměstnaných, reflektuje podle mého mínění tíživost tohoto sociálního problému. Redakce na několika místech popisuje zaměstnání jako "podmínku pro to, aby člověk mohl žít".

O nezaměstnanosti se v textech dozvídáme jako o poměrně novém fenoménu. Teprve s pádem komunistického režimu začalo omezování výroby v podnicích a s tím spjaté propouštění některých zaměstnanců. Zejména v souvislosti s tímto náhlým propouštěním se hovoří o rasových předsudcích jako jeho příčině.

V konceptu sociálního vyloučení se ekonomické vyloučení obvykle chápe jako následek nízké úrovně dosaženého vzdělání (Navrátil, 2003; Mareš, 2002b), a analyzované texty toto chápání jasně potvrzují – mezi nejčastěji zmiňované příčiny nezaměstnanosti Romů patří diskriminace a nízká kvalifikace.

Fenomén diskriminace v souvislosti s hledáním zaměstnání je periodikem představován jako skrytý, rafinovaný, nebezpečný a zákonem těžko podchytitelný. Romové jsou popisováni jako oběti, které se diskriminaci nemohou nijak bránit a jsou jako žadatelé o zaměstnání odbýváni.

Konkrétní výpovědi Romů, v periodiku otištěné, dokreslují tíživost životní situace Romů, kteří nemohou získat zaměstnání pouze kvůli tomu, že patří k romskému etniku. Romové si v těchto textech stěžují na diskriminaci ze strany zaměstnavatelů, kteří odmítají zaměstnat Romy - a tento trend potvrzují i výroky některých dotázaných pracovníků úřadů práce.

Romové podle výpovědí autorů Romano kurko pracovat chtějí, chtějí si najít zdroj obživy a uplatnění, ale kvůli diskriminaci ze strany majority nemohou. Nízká kvalifikace a nízké dosažené vzdělání jako příčina nezaměstnanosti je podrobněji rozebrána v kapitole pojednávající o problematice vzdělání Romů.

Články hovoří také o důsledcích, které může vyloučení Romů z legálního trhu práce přinést - kriminalitu. Páchání kriminálních činů je v Romano kurko popisováno

jako alternativní forma obživy. Kriminální chování je popisováno jako jedna z forem adaptace na situaci, v níž se ocitli - ekonomické vyloučení. "Pokud člověk práci nenajde, začne se jinak poohlížet po tom, jak jinak získat prostředky k obživě." píše se v č. 4/91. Popisuje jej tak i např. Krištof (2006), který hovoří o adaptaci na podmínky materiální chudoby a utváření „hodnotového protisvěta“, světa sociální exkluze a kriminality (2006, s. 158).

Růst sociální kriminality je tak znázorňován jako přímý následek růstu nezaměstnanosti Romů. Např. předseda ROI Emil Ščuka v rozhovoru pro MF Dnes, přetištěném v Romano kurko (RK 10. týden, březen 1991)¹⁰ říká: *"Pokud bude pracovat alespoň část Romů ve městě, tak se sníží riziko všech negativních jevů, které se dají očekávat" a na mysl má právě kriminalitu, související s nedostatkem prostředků k obživě.*“

Zajímavým zjištěním, které analýza přinesla, je vysoký počet zmínek o kriminalitě oproti zmínkám o zneužívání sociálních dávek a zapojení do práce na černo. Co se týče práce na černo, legislativně je nelegální zaměstnání definováno teprve od roku 2004. Jak píše D. Hůle (2007, s. 17), nelegální zaměstnávání však existovalo už dříve a existuje dosud jako relativně tolerované. Takové zaměstnání totiž může být pro některé skupiny obyvatel výhodné. "Máte větší šanci získat zaměstnání i s různým typem sociálního handicapu: například že jste Rom, nemáte kde bydlet anebo máte záznam v rejstříku trestů." Práce na černo přináší výhodu v podobě rozšířené šance získat zaměstnání a zdroj příjmů. Týká se to zvláště lidí, kteří jsou předmětem nějakých předsudků, například Romů. Zaměstnat Roma, navzdory rozšířené představě o jeho „nespolehlivosti“ či „lenosti“, nepředstavuje pro zaměstnavatele příliš velké riziko, neboť zaměstnanec bez smlouvy může být kdykoliv propuštěn. Na druhou stranu "Ve sféře černého trhu práce se mnohdy Romové setkávají s nižší mírou diskriminace než na legálním pracovním trhu." (Hůle, 2007, s.18)

Zlepšit sociální postavení Romů, předcházet kriminalitě a tedy řešit problém nezaměstnanosti Romů lze různými způsoby. Kdo a jak by měl nezaměstnanost Romů řešit, jsem se snažila zjistit za pomoci kódování "aktéra řešení sociálních problémů". Za řešitele nezaměstnanosti jsou nejčastěji považovány romské podniky, romští podnikatelé, kteří jsou v některých člancích vybízeni k zaměstnávání svých romských spoluobčanů, případně úřad práce, stát a celá společnost. Na počátku devadesátých let

¹⁰ Tři první vydání týdeníku Romano kurko nejsou označeny číslem, nýbrž pouze jako „zvláštní“ „mimořádné“ a „druhé mimořádné vydání“. Jedná se o 9., 10. a 11. týden roku 1991. Tato 3 první vydání proto označuji pouze týdnem vydání. Následující vydání (tzn. od 12. týdne roku 1991) již označuji pouze číslem daného vydání.

zatím chybí činnost neziskových organizací¹¹. Jak poznamenává Müller, po roce 1989 se mohla česká společnost navrátit ke svobodným poměrům a také k principům občanské společnosti. Tento návrat však neproběhl rázem a potýkal se často s nedůvěrou české společnosti i s rozpačitým přístupem polistopadových vlád (Müller, 2003, s. 90).

Společnost Romart Brno, účelové hospodářské zařízení, vzniklé při Romské občanské iniciativě se snaží zajistit Romům pracovní příležitosti. Jak se dozvídáme např. z článku (RK č. 5/1991) *"Romart zaměstnává v převážné většině pracovníky romského původu. Snahou je co nejvíce zvýšit zaměstnanost občanů romské národnosti". Romart chce spolupracovat s úřady práce - a tím, že pomůže zajistit Romům zaměstnání, pomáhat i městským zastupitelstvím při řešení "romské problematiky"*.

Z textů se tedy lze dozvědět, že se ROI snaží problém nezaměstnanosti řešit vytvářením podniků a pracovních míst pro Romy. Přesto se ale často odvolává na pomoc "celé společnosti" a "státu" a zdůrazňuje, že nezaměstnanost Romů je celospolečenský problém. Zároveň také kritizuje postoj společnosti, která se údajně k problému nezaměstnanosti staví chladně a dostatečně se v něm neangažuje. Upozorňuje i na to, že pokud se k sociálním problémům Romů bude společnost nadále stavět vlažně, situace se může stát nezvladatelnou - má na mysli hrozbu rostoucí sociální kriminality. Na počátku devadesátých let skutečně neměla československá vláda o masový růst nezaměstnanosti Romů zájem, podle slov Vašečky zůstal tento fakt zcela nepovšimnutý a vláda řešila pouze základní problémy romské emancipace - svobodné přihlášení se k romské národnosti, rovnocennost romské menšiny s dalšími menšinami, povinnost státu vytvářet podmínky pro rozvoj romské národnostní menšiny. Sociálními otázkám vláda pozornost příliš nevěnovala (Vašečka, 2004, s.153).

Oproti tomu i úřady práce hovoří o své snaze pomoci nezaměstnaným Romům, jak vyplývá z rozhovorů s pracovníky úřadů práce (ve větších městech často dokonce existuje pracovník, který se zabývá speciálně řešením záležitostí nezaměstnaných Romů).

Úřady práce však zároveň v rozhovorech upozorňují na to, že nejsou všemocné a nemohou najít uplatnění pro všechny, protože volných míst není dostatek. Úřady zcela odmítají jakoukoliv diskriminaci romského etnika.

¹¹ Nestátní neziskové organizace začaly vznikat a vyvíjet svou aktivitu na počátku devadesátých let. Jejich existence nebyla přirozeně v období komunistického režimu možná.

Způsob zobrazování nezaměstnaných Romů

Nedostatečně kvalifikovaní Romové po roce 1989 najednou ztratili zaměstnání a stali se závislími na sociálním systému státu. Právě nízká kvalifikace a vedle ní i předsudečné názory zaměstnavatelů značně omezují přístup Romů na trh práce. Tento fakt dokládají výroky pracovníků úřadů práce, které redakce oslovila (RK č. 2/1991) *"Romové jsou prostě mezi prvními, kteří, když se propouští, přijdou o místo."*

Texty v Romano kurko se snaží vyvrátit stereotypní představu majoritní společnosti o lenivých Romech, kteří nechtějí pracovat, chtějí pouze pobírat státní podporu v nezaměstnanosti a tím parazitovat na sociálním systému státu. Snaží se ukázat pozitivní vztah Romů k práci. Ve velké míře se tak na stránkách Romano kurko objevují konkrétní příběhy, popisující Romy, kteří se ocitli v obtížné životní situaci – nezaměstnanosti. Tyto příběhy zdůrazňují, že Romové dříve práci měli a vykonávali ji dobře, nyní ji však ztratili a nemohou získat novou. Zprostředkovaně se tak ke čtenáři dostává informace o postoji Romů k práci i k jejich špatným zkušenostem s úřady práce. Právě od úřadů práce (potažmo státu) očekávají Romové pomoc při hledání zaměstnání nejčastěji. Např. článek (RK 11. týden / 1991) *popisuje Romy jako čekající na nabídku práce, která ale nepřichází: "Mladí Romové s upřímnou chutí vzít do rukou lopatu (...)"*. V souvislosti s pozitivním obrazem pracovitěho Roma příspěvky zdůrazňují rozdíl mezi slušnými Romy a Romy, kteří se živí nepoctivými způsoby a zaměstnání nehledají. Romano kurko se tak snaží narušit stereotypní představu majoritní společnosti o tom, že Romové jsou všichni stejní, tzn. špatní.

Článek (RK č. 30/1991): *"Práce, nebo podpora?" popisuje těžkou situaci Romů, kteří byli zvyklí pracovat a nyní práci nemají. Autor zdůrazňuje rozdíl mezi nimi a mezi Romy, kteří se potulují po městech "o práci nestojí a kteří se živí různými, ne zrovna kalými způsoby a jsou spokojeni."*

V anketě (RKč. 37/s. 3) *popisují nezaměstnaní Romové svou špatnou situaci - byli zvyklí pracovat a nyní, když práci ztratili, jim chybí. Na otázku autora "A vy byste raději dělal než bral podporu?" odpovídá dotazovaný muž: "Pravdaže. Chodit s rukama v kapsách je na nic."*

Způsob zobrazování zaměstnaných Romů

Pozitivní příklady Romů, vykonávajících nějaké zaměstnání potvrzují předpoklad, že romské noviny se budou snažit vyvrátit zažitě představy majoritní společnosti a obvyklé

tvrzení majoritního tisku o tom, že Romové nechtějí pracovat. Příspěvky zdůrazňují jednak vztah Romů k práci, ale i jejich vztah k městu, kde žijí, ke společnosti a celé zemi a také jejich zájem na prosperitě této země.

Role Romů v pracovním procesu je prezentována jako veskrze aktivní. Romové jsou v Romano kurko velmi často zobrazováni v pozitivním světle - jako pilní pracovníci. Např. článek "*Romové na chmelnicích*" (RK č. 11 / 1991) hovoří o tom, že skupina Romů "vytrhla trn z paty" zemědělcům, kteří neměli dostatek brigádníků na sbírání chmelu. Autor článku zde popisuje Romy jako ty, kteří doslova zachránili úrodu chmelu a v přetištěných krátkých rozhovorech s nimi poukazuje na jejich pracovitost a "obdivuhodnou výkonnost při plnění norem".

Příspěvek nazvaný "*Gádžové ve stínu Romů*" (RK č. 27/1991) hovoří ještě o něco více důrazněji o tom, jak dobře si Romové vedou v zaměstnání i o tom, že "se práce nebojí".

Texty o obdivuhodně výkonných pracovitých Romech, o jejich nadšení pro to, vzít do rukou lopatu, o tom, že se nebojí těžké práce, kterou prakticky nikdo nechce vykonávat, nebo o tom, jak starosta Jistebnice musel brzdit romské pracovníky v práci, protože mnohonásobně překračovali normy vypracované podle gádžů, nám mohou připadat úsměvné. Podle mého mínění jsou však pouze protiváhou k tomu, jak jsou Romové prezentováni v masmédiích.

3.3.1b Kulturní vyloučení, nízké dosažené vzdělání

Vzdělání je v Romano kurko prezentováno jako potřebné a užitečné pro budoucnost Romů, pro jejich lepší socio-ekonomické postavení v české společnosti. Problematika nízkého vzdělání Romů je v příspěvcích Romano kurko poměrně frekventovaným sociálním problémem, často je udáváno v souvislosti s vysokou nezaměstnaností v romské populaci a počet příspěvků v kategorii "sociální problém - vzdělání" je téměř stejně vysoký jako počet příspěvků zařazených do kategorie "sociální problém - nezaměstnanost". Nízká vzdělanost Romů a s ní související nízká pracovní kvalifikace je prezentována jako příčina jejich současné tíživé situace.

Autoři Romano kurko vyzývají romské rodiče k tomu, aby své děti posílali do školy a upozorňují na jejich nezájem o vzdělání dětí. Věnují se také problematice umístování romských žáků do zvláštních škol.

Budoucnost Romů je ve vzdělání - zaměřeno na děti

"Vzdělání považuji za nejdůležitější pro budoucnost Romů." (RK 10. týden/1991)

"Samozřejmě vzdělání je moc důležité. Naše střední generace musí spíše sázet na přičinlivost a učenlivost v praxi." (RK 10. Týden/1991)

Romové vnímají své nízké vzdělání a nízkou pracovní kvalifikaci jako handicap. Vkládají naděje do svých dětí, které se budou moci v případě, že dosáhnou lepšího vzdělání, lépe začlenit do majoritní společnosti. Nevzdělanost vede k nízké kvalifikaci a ta k nezaměstnanosti, což je ve společnosti negativní, patologický jev.

Jak podotýká Hübschmannová, Romové byli v době komunistického režimu často nuceni k přijetí gádžovské hodnoty vzdělání, částečně ji však přijali za svou dobrovolně, protože pochopili, že bez vzdělání neobstojí v současné společnosti. "Přesto, že se romské dítě ve škole nedozví nic o sobě, o své historii, o své kultuře, že tu neslyší svůj jazyk, že škola na něm požaduje jinou průpravu než mu byla poskytována v rodině, že neoceňuje to, zač bylo až dosud chváleno, začala se v průběhu posledních čtyřiceti padesáti let i tato "cizí" škola stávat pro Romy hodnotou." (1999, str. 11)

Apel na romské rodiče i stát

"Vzkazuji Romům, aby více pečovali o své děti, umožnili jim vystudovat, učili se s nimi. Aby bylo co nejvíce vzdělaných Romů. V tom vidím jedno ze základních řešení - předpokladů pro budoucnost." (RK č. 5/1991)

"Změnit situaci znamená změnit vnitřní vztah Romů ke vzdělání. To totiž zatím nezaujímá v jejich hodnotové orientaci významnější postavení. Romští rodiče nejsou s to pomáhat svým dětem při školní přípravě. Podceňují ji, protože nepoužívali vědomostí získaných ve škole, téměř zapomněli, co se naučili. Příčiny školních neúspěchů romských dětí ale především tkví v současném školském systému. Ten totiž počítá výhradně s dětmi vybavenými dispozicemi, jež jsou s to zajistit bezkonfliktní existenci ve škole. Ty, jenž se vymykají průměru, mají malou šanci uspět." (RK č. 11 / 1991)

Autoři Romano kurko často poukazují na fakt, že vyšší vzdělanosti v romské populaci lze dosáhnout pouze za přispění obou stran - jak Romů, tak i státu. Romové tedy chápou svoji úlohu a jsou si vědomi zodpovědnosti, kterou za vzdělání svých dětí nesou.

Texty Romano kurko vidí problém nevzdělanosti romských dětí v nesprávném počínání státu, který romské děti umísťuje do tzv. zvláštních, dnes speciálních škol. Zároveň také upozorňuje na fakt, že rodiče mohou k lepšímu vzdělání svých dětí také přispět. Rodiče mnohdy nemají ve vzdělávací instituce důvěru a bojí se do nich své děti poslat, mají strach z diskriminace, případně chápou vzdělávací instituce jako určitou formu represe ze strany majoritní společnosti. (Nečas 2002, s. 111) v tomto ohledu také spatřuje problém na straně romských rodičů. Upozorňuje na to, že předškolní výchova v rodinách není často pro nástup do základní školy dostačující a rozdíly mezi školními výsledky romských a neromských žáků jsou velké. To potom vede k jejich přeřazení do speciální školy. Upozorňuje však i na poměrně rozšířený fakt, že někteří rodiče si vysloveně přejí, aby jejich děti speciální školy navštěvovaly. Důvodem může být to, že sami takovou školu navštěvovali, případně to, že ji navštěvují další romské děti, nebo to, že ve speciální škole romské děti snáze dosahují úspěchů v podobě dobrých známek. Rodiče takto činí bez ohledu na to, že speciální školy poskytují méně kvalitní vzdělání.

Řešení nízké vzdělanosti Romů

"Další kroky ve zlepšení stavu vzdělanosti jsou povinni udělat Romové i příslušníci majoritní společnosti, ale především stát. Vždyť, a z této takřkajíc filosofie je nutné vyjít, řešit starosti Romů znamená vklad pro současnost a především budoucnost této země." (RK č. 11/1991)

"Problém romského školství není pouze starostí Romů, nýbrž celé společnosti." (RK č. 32/1991)

Redaktoři Romano kurko shledávají možnosti řešení nízkého vzdělání romské populace jak na straně majoritní společnosti, potažmo státu, tak na straně samotných Romů. Obě strany vyzývá k neprodlenému řešení situace.

Tématem kulturního vyloučení se zabývá mnoho odborníků. Toušek jej popisuje jako omezený přístup ke vzdělání a znalostem, které jsou poskytovány většinové společnosti. Toto vylučování je prováděno v případě Romů zpravidla umístováním dětí z "problémových" romských rodin do zvláštních či speciálních škol. V takových školách získávají romské děti méně kvalitní vzdělání, než ostatní jejich vrstevníci v běžných základních školách, což ovlivňuje i jejich budoucí postavení ve společnosti. Navíc rodiče těchto dětí zpravidla také dosáhli nižšího stupně vzdělání, a proto své děti nemohou pro školní docházku dostatečně připravit. Často je ani výrazně pro vzdělávání

nemotivují, protože nevidí souvislost mezi lepším vzděláním a životním úspěchem (Toušek, 2007, s.13).

3.3.2 Romové jako oběti rasismu

Rasismus vychází z přesvědčení, že lidské rasy si nejsou rovny. Toto přesvědčení je spjato s teorií, že rozdílný vývoj jednotlivých ras na různých územích určuje i rozdílné schopnosti, inteligenci ad. Josef Wolf však o rasismu říká: "Antropologie i další vědní obory přesvědčivě dokazují, že původ lidských plemen je jednotný a rovnocennost lidských ras je nepochybná. Rasismus je ve své podstatě vědecky vyvrácen a nemá v lidské společnosti právo na existenci." (Wolf, 2000, s. 143) Přesto se s projevy rasismu běžně setkáváme. V českém prostředí lze pak konkrétně hovořit o rasismu zaměřeném proti Romům - tzv. anticikanismu (Miko, 2009).

Rasismus a diskriminace namířená proti Romům

Tato kapitola se chce zabývat zobrazováním Romů v rolích obětí rasových útoků a diskriminačních praktik. Téma diskriminace a rasismu je v Romano kurko zobrazováno zcela jednostranně, z jednoho úhlu pohledu, kdy většinová společnost diskriminuje romskou menšinu v nejrůznějších sférách a oblastech života. Autoři periodika prakticky nikdy nehledají chyby, které mohou k diskriminačnímu jednání vést na straně Romů¹². Romská menšina je tedy v periodiku zobrazována jako oběť útlaku většinové společnosti. Nejčastěji se tento útlak projevuje v přístupu k zaměstnání a vzdělání, při hledání bydlení a také v násilných útocích namířených proti Romům. Tento útlak ze strany majority prezentuje Romano kurko jako nezvratitelný – prakticky se mu nelze bránit. Policie, justice a státní orgány podle týdeníku Romům neposkytuje dostatečnou ochranu, projevy rasismu a diskriminace neřeší dostatečně, případně je dokonce tolerují. Pozitivní příklady řešení problematiky rasismu se v Romano kurko nevyskytují. Romové v postavení obětí diskriminace a rasismu jsou bezradní, často rezignovaní a mají strach o svůj život. Příspěvky, spadající do kategorie diskriminace a rasismus, jichž se ve sledovaném ročníku vyskytl skutečně vysoký počet (celkem 89 příspěvků kódovaných jako "projev diskriminace a rasismu") vyznívají ve velmi negativním,

¹² Tematikou zobrazování rasismu v Romano kurko a v Romano hangos v roce 2000 se zabývala ve svém výzkumu Raichová. I její výzkum dokládá, že Romano kurko zobrazuje výhradně diskriminaci ze strany většinové společnosti (Raichová, 2001).

pesimistickém tónu a snaží se upozorňovat majoritní společnost na nutnost tuto situaci neprodleně řešit.

Romano kurko přistupuje ke společenskému protiromskému naladění kriticky. Na diskriminaci a rasismus vůči romské populaci upozorňuje velmi často. Ať už se týká násilných útoků extremistů, nebo "pouze" nenásilné a často skryté diskriminace v běžných každodenních situacích (např. neúspěšné hledání zaměstnání, umíst'ování dětí do zvláštních škol ad.). Jako protiklad k diskriminaci staví Romano kurko snahu o společné soužití Čechů, Slováků i Romů a vyzývá majoritní společnost k takovému bezproblémovému soužití.

Rasismus v médiích

Latentní forma rasismu se obvykle radikalizuje v situacích, kdy Romové spáchají nějaký trestný čin. Tehdy zesílí protiromské nálady jak v extrémní pravici, tak u běžné populace (Mareš, 2002a). Tento fakt lze vysledovat z analýz majoritního tisku zmíněného výše a zabývá se jím i Romano kurko.

V souvislosti s trestným činem, jenž spáchali tři Romové na jaře roku 1991 v Ostravě se v Romano kurko objevuje tematika "kolektivní viny všech Romů". Autoři Romano kurko kritizují majoritní média za to, že vytváří negativní obraz Romů, jakožto nebezpečných zlodějů a vrahů. Upozorňují na to, že z tohoto obrazu prezentovaného majoritními médii pak vzniká obecný celospolečenský názor, že všichni Romové jsou stejní - a to špatní.

O trestných činech sice autoři Romano kurko hovoří z pohledu Romů, nechtějí však podle svých slov trestné činy Romů bagatelizovat, omlouvat, či dokonce obhajovat. Jejich názory tedy nejsou nijak "proromsky" zbarvené. Autoři Romano kurko pouze zdůrazňují, že trestné činy nepáchají pouze Romové, jak se z majoritního tisku může jevit, a že *"v každé národnosti jsou lidé dobří, zlí a špatní. Není tomu jinak ani mezi Romy."* (RK č. 3/1991)

U autorů Romano kurko můžeme pozorovat silnou snahu konfrontovat negativní obraz Romů jako kriminálních utvářený většinovými médii. Tato snaha se projevuje zdůrazňováním rozdílů mezi Romy jako jednotlivci. Ve výše zmíněném článku (RK č. 3/1991) zdůrazňuje autor fakt, že tento trestný čin všichni slušní, spořádaným životem žijící Romové odsoudili. Jiný článek na toto téma zmiňuje, že muži, kteří trestný čin spáchali, nebyli s romskou komunitou nijak blíže spjati. Majoritní média obvykle rozdílly mezi Romy nečiní, nezabývají se rozdílly uvnitř romské populace,

ukazují Romy jako homogenní skupinu. Autoři Romano kurko poukazují na to, že problematika kriminality se netýká Romů jako etnika, nýbrž že je problémem jednotlivců. Většinová média tento fakt opomíjí a podle našeho názoru napomáhají vzniku protiromských předsudků.

S tímto negativním obrazem Romů v majoritních médiích souvisí i další problematika, jež autoři Romano kurko zmiňují - udávání, ba přímo zdůrazňování romské národnosti v případě, že trestný čin spáchá Rom. *"Zatímco ostatní národnosti se při popisu spáchaných trestných činů neuvádějí, romská, ta nikdy nechybí."* (RK č. 3/1991) Když nebudeme brát v potaz problematiku romské národnosti (viz kapitola Etnická a národní identita Romů) a zaměříme se pouze na zmiňovaný fakt, že média zdůrazňují etnicitu pachatelů v případech, kdy trestný čin spáchají Romové, můžeme tvrdit, že výše zmíněné odráží tendenci masových médií Romy v obecné rovině stigmatizovat.

Rasové útoky na Romy

Na příkladu útoku na romskou rodinu v Klatovech a Libkově z února 1991 můžeme sledovat, jak vidí autoři Romano kurko postavení Romů v české společnosti. Romové podle svých slov nejsou spokojeni s přístupem policie, potažmo celé společnosti k brutálnímu činu zbití romského mladého muže. Policie se k řešení případu staví vlažně a společnost se údajně jen nedůrazně distancovala od činu útočníků.

Dokládá to ing. K. Holomek, který říká: *"Události nejsou veřejně odsouzeny, lidé vnitřně necítí potřebu distancovat se od těchto rasově, vůči určité skupině obyvatel nepřátelsky pojatých akcí."* Dále zdůrazňuje, že to lze chápat jako jeden z dalších projevů občanské a společenské nesnášenlivosti určité části obyvatel (RK č. 2/1991).

Dojem nedostatečného zájmu policie o rasové násilí páchané na Romech vyjadřuje tento text: *„Od událostí v Klatovech a Libkově uplynuly téměř tři měsíce. Nepodařilo se přesto, alespoň zatím, seriózně objasnit příčiny tragédie. (...) Objevují se tendence omlouvat viníky, hrůzný čin bagatelizovat, dát jakýsi pardon těm, kteří tzv. vzali spravedlnost do svých rukou.“* (RK č. 9/1991) a výstižně jej shrnuje i podtitulek *„Agresivita skinů se zvyšuje, netečnost policie udivuje.“* (RK č. 16/1991)

Jak státní orgány bagatelizují rasově orientované trestné činy majority vůči Romům dokládá i tento text: *„Pan primátor v tom vidí jen pouliční rvačku, žádný rasismus, žádný rasistický podtext. Smrt nebyla nikým zaviněna. Co na tom, že pana Svojků a ostatní někdo donutil vyskakovat z okna?“* (RK č. 25/1991)

Romové se tak nemohou v české společnosti cítit bezpečně, nemají pocit, že jsou československým státem dostatečně ochráněni, ztrácejí důvěru v policejní orgány a bojí se o život. Romové též v liknavosti policie a postoji společnosti vidí tiché schvalování tohoto a podobných rasově orientovaných činů.

Strach Romů výstižně dokládá tento podtitulek: „*Stanou se události v Klatovech a Libkově tragickou předehrou? Snaha omluvit jednání násilníků. „Holé lebky“ řádily v České Lípě. Pachatelé rasistických útoků jsou stíháni pro trestný čin výtržnictví.*“ (RK č. 9/1991)

Některé texty, zejména právě ty popisující násilné rasové útoky, se nám mohou jevit příliš dramatizované a přehnané (např. *"tlupa postupující po způsobu starých Avarů zabila člověka"*, citace příspěvku místopředsedy ROI M. Tancoše, (RK č. 1/1991), titulek *"Gádžové vraždili!"* (RK č. 3/1991), popis *"tratoliště krve, v němž leží mrtvý Rom"*, nebo popis *"samozvaného komanda útočníků s třiceti až třiceti pěti maskovanými muži."* (RK č. 1 / 1991) Podle mého názoru jsou tyto výroky autorů Romano kurko ukázkou snahy zobrazit Romy jako oběti většinové společnosti (viz výše). Zároveň měl na formulaci těchto textů pravděpodobně vliv i fakt, že masmédia tyto činy zpravidla bagatelizují a nepřikládají jim velkou váhu, což dokládají výsledky mnohých obsahových analýz masových médií.

Odlišnost Romů a uznání jejich odlišnosti

Redakce Romano kurko upozorňuje na to, že Romové jsou "jiní", že mají odlišnou mentalitu a temperament. Česká společnost podle autorů Romano kurko tuto romskou odlišnost nerespektuje a staví se k Romům nenávislně. Nenávist však podle redakce není řešením - v příspěvku (RK č. 4/1991) autor poukazuje na příklad vyspělé západní Evropy, kde *"Romové žijí jinak než u nás. Cestují s karavany a nikdo je v tomto směru neomezuje. Postoj tamní veřejnosti lze shrnout: chtějí žít takto, tento způsob života jim vyhovuje, ať si tak žijí"*.

Romové v Československu tedy mají pocit, že je majoritní společnost omezuje, nevychází vstříc jejich mentalitě a nemá pochopení pro jejich odlišný způsob života. Tradiční způsob života Romů byl v Československu narušen zásahy socialistického státu, jehož cílem bylo vyhlazení odlišností Romů, jejich asimilace. Romové po roce 1989 v české společnosti již pravděpodobně netouží po návratu ke kočovnému způsobu života, spíše v něm vidí určitou formu kulturní odlišnosti, která by v rovnoprávné občanské společnosti měla být zachována. Romům v české společnosti chybí uznání

kulturní odlišnosti a respekt k této odlišnosti. Z mnoha příspěvků se můžeme dozvědět, že Romové mají zájem na tom, být součástí české společnosti, být jejími rovnocennými členy. Avšak za současného uznání jejich romství. Nerespektování kulturních odlišností je vnímáno jako diskriminační prvek.

To dokládá text o směřování činnosti ROI: „*ROI si při svém vzniku stanovila hlavní cíl: demokracii pro všechny bez ohledu na národnostní, rasovou, náboženskou či jinou příslušnost. Poprvé v dějinách se Romové pokoušejí, aby soužití všech v našem státě bylo v duchu humanismu, při stejných právech i povinnostech. Jde přitom o to, akceptovat specifika, jimiž jsou romský jazyk, kulturní tradice a řemesla, která si Romové s sebou do Evropy přinesli.*“ (RK 10. týden/1991)

Potvrzuje jej např. také informace o demonstraci, svolané stranou ROI. Tato demonstrace měla být odezvou na rasové útoky: „*Předseda a místopředseda ROI svolávají na pondělí do Náchoda demonstraci. Na náměstí jsou hesla: Chceme žít se všemi v míru! Romové se tady sejdou a vyjádří touhu po klidném životě bez násilí a šarvátek.*“ (RK č. 27/1991)

Podobně se o ideálu soužití romské menšiny s většinovou společností píše zde: „*Je nutné zastavit most rozkývaný nenávistí. Je nutné se semknout. Nikoliv proti gádžům, ale vedle nich, jako rovnoprávní sousedé, a začít navazovat rovnoprávné sousedské vztahy, díky nimž máme všichni přístup do prádelny i k záhonům, ale všichni také musíme drhnout schody.*“ (RK č. 27/1991)

Romové jako oběti rasismu

Romové jsou v Romano kurko popisováni v rolích obětí rasové nenávisti (souvisí s tím i častá zmínka o údělu "věčného soužení"). Oběti útoků jsou obvykle spořádaným způsobem, "na úrovni", kulturně žijící Romové, proti nimž bezdůvodně zasahují výtržníci - skinheadi (příklad z reportáže o útoku na romský klub v Hradci Králové zdůrazňuje, že Romové se ve svém klubu normálně bavili, vládla pohoda a hrály nádherné melodie cimbálové hudby, to vše však narušila skupina skinheadů, která na Romy zaútočila. Útok nepřežil jeden Rom. Ostatní hradečtí Romové jej chtěli pomstít a zbili podle údajů policie dva na krátko ostříhané mladíky. Autoři reportáže tento čin chápou jako legitimní (RK č. 15/1991).

Romano kurko zdůrazňuje fakt, že romská populace je skinheady napadána neprávem - žije spořádaným životem. Uznává, že i mezi Romy, stejně jako mezi všemi jinými lidmi, jsou tací, kteří spořádaným životem nežijí, kteří páchají trestnou činností a

kazí pověst ostatním Romům. Kvůli nim by však podle redaktorů *Romano kurko* neměli být všichni Romové házeni do jednoho pytle a trpět násilnými útoky skinheadů.

3.3.2a Dílčí shrnutí: Stereotypy o Romech a Češích na stránkách *Romano kurko*

Na závěr bych chtěla stručně shrnout celkový obraz Romů a Čechů v *Romano kurko* a ukázat stereotypy, které *Romano kurko* o Romech a Češích vytváří.

Rom v *Romano kurko* je obětí diskriminace a rasismu ze strany majoritní společnosti, tedy Čechů. Rom v *Romano kurko* je často rezignovaný, má strach z majoritní společnosti. Život v rámci majoritní společnosti je pro něho plný problémů, přičemž do své problematické situace se nedostal vlastním zaviněním a nemůže se jí bránit, a to v něm vyvolává pocit beznaděje. Rom vykreslený periodikem *Romano kurko* je pasivní obětí. S otázkou, jak řešit své sociální problémy se často obrací na majoritní společnost, která mu však odmítá pomoci. Rom v *Romano kurko* je slušný, spořádaným životem žijící občan Československého státu, který je však i přesto utlačovaný a nenáviděný. Není si příliš vědom svých chyb a nedostatků, které k jeho současné situaci přispěly, vidí chyby častěji v postojích majoritní společnosti k němu.

Oproti tomu Čech je člověk, který nemá Romy rád, má vůči Romům předsudky, nedůvěřuje jim, nerozumí jim, nezajímá se o jejich kulturu, často je diskriminuje a chová se k nim rasisticky. Čech je však v *Romano kurko* zároveň také vzor, jemuž se Romové chtějí přiblížit – např. v dosaženém vzdělání, zaměstnání a celkovém společenském postavení.

Stereotypy, které *Romano kurko* o Romech a Češích vytváří, rozdělují společnost na skupiny „my“ a „oni“, což prohlubuje již existující bariéry mezi oběma skupinami. Dokládá to text, který ukazuje jasné rozdělení rolí Roma a Čecha, s nímž autor k oběma skupinám apriori přistupuje : (RK č. 5/1991) *"Jak gádžové brali fakt, že jim Rom poroučí?"*.¹³

¹³ Tématem zobrazování Roma a Čecha se zabývala ve svém výzkumu také Raichová. Srovnávala obraz, který o Romech a Češích utvářela periodika *Romano kurko* a *Romano hangos* v roce 2000.

3.3.3 *Etnická a národní identita Romů*

Tato kapitola se zabývá prezentací romské etnické identity v romském periodiku *Romano kurko*. Mezi prvky romské identity řadí etnologové zejména jazyk, romskou slovesnost, tradice a zvyky, tradiční romskou hudbu a tanec, tradiční řemesla, romskou historii, náboženství a výtvarné umění. Nejčastěji zmiňovanými romskými specifiky v *Romano kurko* jsou jazyk, zvyky a řemesla.

Romano kurko se snaží podporovat rozvoj romské kultury po čtyřiceti letech komunistického režimu, kdy to nebylo možné. Snaží se ale také probudit ve svých romských čtenářích "národní hrdost", jak ji popisuje např. Jakoubek (2003, s. 59). To lze doložit citací, v níž romská politička odpovídá na otázku, k jaké národnosti se přihlásila při sčítání lidu (RK č. 14/1991) „*Jsem Romka. Do sčítacího archu jsem proto zapsala národnost romskou. Důvody mohou znít pateticky, ale jsou pravdivé. Tak to cítím. Jsem hrdá, že pocházím z tohoto národa. Jsem pyšná na romskou kulturu, zvyky, tradice*“.

Jako další příklad uvádím prohlášení E. Ščuky (RK/28, 38. týden, září 1991): „*Romové jsou svébytným národem. Nemají vlastní státní území, mají však svou kulturu, svůj sice zaostalý, ale přesto svůj jazyk. (...) Snahy o asimilaci Romů jsou faktorem, který je nutí upozorňovat na svébytnost jejich skupiny. Rodina evropských národů předpokládá jako každá spořádaná rodina v první řadě uznání existence každého svého člena. Státy západní Evropy Romy respektují a Romové respektují je. Jinak je tomu ve společnostech a státech východoevropských, kde zatím mají Romové nedobré postavení.*“

Celkově poměrně slabé zastoupení článků věnujících se tradiční romské kultuře potvrzuje hodnocení Raichové (2001), která píše, že *Romano kurko* je spíše politicky zaměřené periodikum. *Romano kurko* sleduje téma tradiční romské kultury z politického pohledu. Romskou etnicitu (respektive identifikaci Romů s ní v podobě přihlášení se k romské národnosti) dává do souvislostí s řešením problémů Romů v Československu - ať už problémů sociálních, nebo konfliktů mezi nimi a majoritou.

Romano kurko vidí šanci na oživení romské identity v možnosti přihlásit se k romské národnosti ve sčítání lidu v roce 1991, v roce, kdy Romové poprvé tuto možnost dostali. Přihlášení se k romské národnosti by podle redaktorů mělo napomoci k sebeuvědomění, k uvědomění si romství. Romská národnost jako něco, k čemu se Romové mohou hlásit, mělo posílit romské sebevědomí v postavení v české společnosti a v dialogu s ní. Stejnou myšlenku vyjadřuje i romská politická strana ROI ve svém prohlášení: „*My, Romové, kteří žijeme v ČSFR, považujeme tuto zemi za svůj domov a*

svou vlast. Nechceme se oddělovat a izolovat od ostatních občanů, nechceme vlastní školy (...). Chceme žít a pracovat společně s Čechy a Slováky, ale v žádném případě nechceme zapomenout na to, že jsme Romové. Našeho jazyka i kultury si vážíme, protože ve starých romských zvycích a tradicích je mnoho moudrého a krásného. Jsme povinni uchovat tento odkaz pro budoucí generace. (...) Abychom mohli rozvíjet náš jazyk, naši kulturu, potřebujeme pomoc státu, zejména finanční. Za získané finanční prostředky budeme moci zřídit romské divadlo, nakladatelství (...) zlepši se i možnosti vzdělání pro naše děti. Vždyť máme mnoho nadaných lidí, ale jejich talent nikdy nepodporuje a nerozvíjí. Jsme muzikální národ a naše hudba, známá po celém světě, přežívá jenom díky obětavé práci amatérských souborů a nadšenců. (...) Po dlouhá léta je označení příslušníka našeho národa urážlivou nadávkou. (...) My Romové nechceme být uráženi a ponižováni, ale chceme žít se všemi v této zemi v míru a přátelství."

Prohlášení ROI k přípravě ústavy ČSFR (RK č. 2/1991) V tomto prohlášení můžeme jasně sledovat touhu Romů po tom, identifikovat se se svou tradiční kulturou a oživit své kulturní hodnoty po čtyřiceti letech nucené asimilace. Jedná se o tzv. etnoemancipační proces, jak zmiňuje Hübschmannová (1999, s. 48).

Antropologové Hirt a Jakoubek (2003) hovoří v souvislosti s tímto fenoménem o emancipaci romské národní kultury, romského nacionalismu. K té dochází v českém prostředí právě krátce po roce 1989. Dále přibližují vytváření národní ideologie. Základem národní ideologie je mýtus, který vzbuzuje zdání starobylé tradice a odvěkého trvání a utváří kolektivní identitu. Romská nacionální ideologie je tedy spjata s historií Romů, jejich indickou pravlastí a jejich utrpením v dějinách. Hirt a Jakoubek ve vztahu s tímto jevem upozorňují na některé problémy. „Národně zakotvená kolektivní identita je v příkrém rozporu s tím, jak je kolektivní identita založena a utvářena v romských enklávách slovenského venkova a do značné míry rovněž ve slovenských i českých příměstských ghettech, obývaných převážně romskou populací. Primární referenční kolektivitou zde není národ či etnická skupina, ale příbuzenská skupina.“ (2003, 60-61)

U Hübschmannové (1999) nalezneme také zmínku o vzniku různých romských i neromských organizací, které ve světě začaly vznikat v poslední čtvrtině 20. století a v zemích východního bloku po roce 1989, a které podporovaly emancipační snahy Romů. Kulturní svaz Romů, který vznikl po pádu komunistického režimu, si klade za cíl zachovat romskou kulturní tradici a dále ji rozvíjet a podporovat. Chce se zaměřit jak na oblast romské cimbálové hudby, starých písní, tanců, tak i pohádek, legend a divadla.

Zároveň ale chce podporovat nové formy romského kulturního projevu: *"Jde nám o prospěch všech Romů - o to, aby se dařilo uchovávat a rozvíjet tradiční romskou kulturu, ale také hodláme podporovat všechno nové a dobré, co vzniká."* (RK č. 1/1991) Podle periodika by tak měli být Romové na svou tradiční kulturu hrdí a neměli by ji v současnosti přestat rozvíjet. Tuto hrdost redakce projevuje upozorňováním na existenci různých regionálních hudebních, tanečních, pěveckých či divadelních souborů, případně v podrobných reportážních příspěvcích z festivalů romské kultury.

V etnoemancipačních snahách vidí Romano kurko šanci na zlepšení postavení Romů v rámci společnosti. Snaží se ve svých čtenářích probudit hrdost na romskou kulturu a historii. Pravidelně informuje o festivalech tradiční romské hudby a tance, nebo zmiňuje slávu tradičních romských řemesel. V souvislosti s tím také kritizuje fakt, že se někteří Romové ke své romské národnosti při sčítání lidu nepřihlásili. Pozitivní příklady Romů, kteří se k romské národnosti přihlásili, jsou pak doprovázeny komentáři o pocitu hrdosti na romský národ, jeho kulturu, zvyky a tradice. Lze tedy konstatovat, že redakce se sama podílí na utváření romského národa či etnika.

V periodiku můžeme hned několikrát nalézt zmínku o vztahu mezi kulturou bydlení a udržením romské tradiční kultury. Jak se lze dočíst např. v RK č. 2/1991 *"Bydlení pro všechny Romy v panelácích není přijatelné s ohledem na jejich mentalitu. Na rozdíl od gádžů mají Romové jinou představu: mít dvou až třígenerační domky, s jednou větší místností pro rodinný život, s možností udržování tradice romské kultury."* Redakce zde kritizuje necitlivé řešení otázky romského bydlení nikoliv z hlediska sociálních problémů, ale z hlediska etnicity. Klade tak do souvislostí problematiku bydlení s problematikou oslabení tradiční romské kultury¹⁴.

V souvislosti s romskými dějinami se texty Romano kurko vztahují k obdobím pro Romy těžkým, k utrpení Romů v dějinách. Redakce považuje za důležité, aby se majoritní společnost seznámila s utrpením, které Romy v dějinách postihovalo.

„Romskou tragédií nelze datovat jen časem vlády komunistické dynastie. Patří k ní i sociální ubohost a rasová nesnášenlivost tří desítek let předcházejících, o ranějších historických událostech ani nemluvě.“ (RK č. 15/1991) Tento jev lze vysvětlit na základě tvrzení Hirta, který popisuje mýtus o utrpení v dějinách jako jeden z prvků, potřebných pro konstituci romského národa.

¹⁴ Problematika Romů, tzv. romská otázka je v periodiku často nahlížena z hlediska etnicity a nikoliv z hlediska sociálního a ekonomického. Podle některých autorů je však třeba sociální problémy deetnicizovat a sledovat jejich sociální a ekonomický charakter. viz kapitola Etnická a národní identita Romů.

Jazyk je významným prvkem pro zachování etnické identity. Davidová (1995) jej považuje za jeden z nejvýznamnějších charakteristických rysů romského etnika. I autoři *Romano kurko* kladou velký důraz na význam jazyka, avšak na druhou stranu přiznávají fakt, že v současnosti je nahrazován češtinou. Dalším prvkem tradiční romské identity v periodiku zastoupeným, byla romská řemesla. V nepravidelné rubrice "Romská řemesla" se čtenáři mohou seznámit s historií typických romských tradičních řemesel. Na předních místech je zde zmiňováno kovářství, korytářství a košíkářství. Poměrně málo a stručně se *Romano kurko* věnuje romské literatuře a romskému náboženství, naopak pravidelnou rubriku věnuje romské kuchyni - pravděpodobně pro svou praktickou využitelnost.

4 ZÁVĚR

S nástupem svobodné demokratické společnosti a se svobodou slova v médiích se začaly objevovat zprávy poškozující romskou menšinu. I pro Romy to však bylo období, kdy se mohli přihlásit o slovo a projevit své názory.

Tato bakalářská práce se zabývá obrazem Romů v romském tištěném periodiku *Romano kurko*. Výzkum probíhal pomocí interpretativní metody kvalitativní obsahové analýzy.

Do výzkumu jsem zařadila celkem 39 vydání týdeníku *Romano kurko*, která vyšla v průběhu února až prosince roku 1991. Z tohoto celku jsem po prvním prozkoumání vybrala 245 článků, na jejichž základě jsem se pokusila zodpovědět výzkumnou otázku „Jaký je obraz Romů v romském týdeníku *Romano kurko*?“

Romano kurko je romské tištěné periodikum, které se zaměřuje především na zprávy a události, nějakým způsobem spjaté s romskou minoritou. Toto periodikum vzniklo ze snahy dívat se na problémy Romů z jiného úhlu, než jaký nabízí masová média. Romská média jsou tak nezastupitelným elementem ve vytváření vnímání sebe sama u Romů. Masmédia jsou, jak dokládají mnohé výzkumy v práci zmiňované, protiromsky naladěná a Romy prezentují převážně v souvislosti s kriminalitou, sociálními problémy, či problémy v soužití s majoritou. Romská média tak nabízejí prostor, v němž se Romové takovéto prezentaci mohou bránit.

Na rozdíl od obrazu, který o Romech vytvářejí majoritní média, ukazuje *Romano kurko* Romy v pozitivním světle. Zdůrazňuje jejich silný vztah ke svým tradicím a zvykům, který by mohl být jedním z pilířů romského "národního obrození". V souvislosti s tím prezentuje romskou menšinu jako homogenní etnický celek. Silně se vyhraňuje proti diskriminaci a rasovému násilí ze strany majoritní společnosti a v tomto smyslu zobrazuje Romy jako oběti diskriminačních praktik. Tento fenomén považuje za jeden z nejzásadnějších, s kterými se romská menšina potýká. Poukazuje na pozitivní vztah Romů k práci, vzdělání a dalším hodnotám majoritní společnosti. *Romano kurko* v obecné rovině pojímá Romy jako minoritu, utlačovanou majoritní společností. Často však pohlíží na Romy pouze jednostranně a nevidí jejich vlastní chyby a nedostatky, které mohou být příčinou některých problémů ve vztazích s majoritní společností.

5 BIBLIOGRAFIE

Balážová, J. (1999) Role romských novinářů a funkce romsky orientovaných médií ve společnosti. In Romové v České republice. Praha: Socioklub.
(dostupné z www.socioklub.cz/docs/romove_v_cr.pdf)

Berger, P. L., Luckmann, T. (1999) Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Bryman, A. (2008) Social research methods. Oxford: Oxford University Press.

Budilová, L., Jakoubek, M. (2003) Specifika romské religiozity. In Jakoubek, M., Poduška, O. Romské osady v kulturologické perspektivě. Brno: Doplněk.

Burgetová, E., Černá, M. (2007) Cizinci, našinci a média. Mediální analýzy. Praha: Multikulturní centrum.
(dostupné z www.mkc.cz/uploaded/download/Cizinci_nasinci_a_media.pdf)

Burton, G., Jiráček, J. (2001) Úvod do studia médií. Brno: Barrister & Principal.

Cangár, J. (2000) Mediální obraz Rómov. In Vašečka, M. (ed.) Čačipen pal o Roma: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava.

Davidová, E. (1995) Romano drom. Cesty Romů 1945 - 1990. Olomouc

Davidová, E. (2001) Romové a česká společnost. Hledání domova, porozumění a vzájemného soužití. Praha.

Frištenská, H. (1998) Pojmy xenofobie, rasismus, rasové násilí a rasová diskriminace. In Šišková, T. (ed.) Výchova k toleranci a proti rasismu. Praha: Portál.

Frištenská (1999) Interetnický konflikt po roce 1989 s ohledem na soužití s Romy. In Romové v České republice. Praha: Socioklub

(dostupné z www.socioklub.cz/docs/romove_v_cr.pdf)

Hendl, J. (2005) Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace. Praha: Portál.

Hirt, T. (2004) Romská etnická komunita jako politický projekt: kritická reflexe. In Jakoubek, M., Hirt, T. Romové: Kulturologické etudy. Plzeň: Aleš Čeněk.

Hirt, T., Jakoubek, M. (2003) Konstruktivistická analýza romské nacionální mýtovotvorby. In Jakoubek, M., Poduška, O. Romské osady v kulturologické perspektivě. Brno: Doplněk.

Horváthová, J. (2002) Kapitoly z dějin Romů. Praha: Člověk v tísní, o.p.s.

Hůle, D. (2007) Šedá ekonomika. In Brož, M., Kintlová, P., Toušek, L. Kdo drží Černého Petra? Sociální vyloučení v Liberci, Plzni a Ústí nad Labem. Praha: Člověk v tísní, o.p.s.

(dostupné z http://www.epolis.cz/download/pdf/materials_83_1.pdf)

Hůlová, K. (2007) Dopad společenských změn po roce 1989 na život Romů. In Nikolai, T. (ed.) Příběhy ze špatné čtvrti aneb jak pracovat s tématem segregace nejen ve školství. Praha: Člověk v tísní, o.p.s.

Hübschmannová, M. (1999) Několik poznámek o hodnotách Romů. In Romové v České republice 1945 - 1998. Praha: Socioklub.

(dostupné z www.socioklub.cz/docs/romove_v_cr.pdf)

Jakoubek, M. (2006) Přemýšlení (rethinking) "Romů" aneb "Chudoba Romů" má povahu Janusovy tváře. In Hirt, T., Jakoubek, M. (eds.) "Romové" v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Aleš Čeněk.

Jakoubek, M. (2008) Cikáni a etnicita. Praha: Triton.

Jandourek, J. (2001) Sociologický slovník. Praha: Portál.

Jirák, Köpplová (2007) Média a společnost. Praha: Portál.

Křištof, R. (2006) Způsoby obživy romských populací související s trestnou činností. In Hirt, T., Jakoubek, M. "Romové v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Aleš Čeněk

Mann, A. B. (2001) Romský dějepis. Praha: Fortuna.

Mann, A. B. (2006) Etnická identita - životná nevyhnutnosť? In Balvín, J. Identita ve vztahu k národnostním menšinám. Praha.

Mareš, M., Strmiska, T. (2002a) Menšiny v pojetí extremistických hnutí. In Sirovátka, T. Menšiny a marginalizované skupiny v České republice. Brno: Masarykova univerzita.

Mareš, P. (2002b) Marginalizace a sociální vyloučení. In Sirovátka, T. Menšiny a marginalizované skupiny v České republice. Brno: Masarykova univerzita.

McQuail, D. (1999) Úvod do masové komunikace. Praha: Portál.

Miko, V. (2009) Anticikanismus v Čechách. České Budějovice: Nová Forma.

Moravec, Š. (2006) Nástin problému sociálního vyloučení romských populací. In Hirt, T., Jakoubek, M. (eds.) "Romové" v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Aleš Čeněk.

Müller, K. (2003) Česká občanská společnost - stručná historie. In Dohnalová, M., Malina, J., Müller, K. Občanská společnost: Minulost - současnost - budoucnost. Brno.

Navrátil, P. a kol. (2003) Romové v české společnosti: jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky. Praha: Portál.

Nečas, C. (2002) Romové v České republice včera a dnes. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého

Rabušic, L. (2000) Koho Češi nechtějí? In Sborník prací fakulty sociálních studií - časopis Sociální studia č. 5. Brno

(dostupné z www.socstudia.fss.muni.cz/pristup.php?soubor=080404095423.pdf)

Raichová, I. a kol. (2001) Romové a nacionalismus? Brno.

Řičan, P. (1998) S Romy žít budeme - jde o to jak. Praha: Portál.

Sedláčková, P. (2007) Sociální vyloučení. In Nikolai, T. (ed.) Příběhy ze špatné čtvrti aneb jak pracovat s tématem segregace nejen ve školství. Praha: Člověk v tísni, o.p.s. (dostupné z www.varianty.cz/index.php?id=16&item=41)

Sedláková, R. (2002) Menšiny v denním tisku. In Sirovátka, T. Menšiny a marginalizované skupiny v České republice. Brno: Masarykova univerzita.

Silvermann, D. (2005) Ako robiť kvalitatívny výskum. Bratislava.

Smith, A. D. (2003) Etnický základ národní identity. In Hroch, M. (ed.) Pohledy na národ a nacionalismus. Praha: Sociologické nakladatelství.

Šiklová, J. (1999) Romové a nevládní, neziskové romské a proromské občanské organizace přispívající k integraci tohoto etnika. In Romové v České republice. Praha: Socioklub. (dostupné z www.socioklub.cz/docs/romove_v_cr.pdf)

Toušek, L. (2006) Kultura chudoby. In Hirt, T., Jakoubek, M. (eds.) "Romové" v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Aleš Čeněk.

Toušek, L. (2007) Co je to sociální vyloučení? In Brož, M., Kintlová, P., Toušek, L. Kdo drží Černého Petra? Sociální vyloučení v Liberci, Plzni a Ústí nad Labem. Praha: Člověkvtísni, o.p.s. (dostupné z http://www.epolis.cz/download/pdf/materials_83_1.pdf)

Uherek, Z., Novák, K. A. (2002) Etnická identita Romů. In: Vašečka, M. (ed.): Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky.

Unucková, M. (2007) Žijí mezi námi. Historie a současnost Romů. Karviná: Občanské sdružení „Sdružení Romů severní Moravy“.

Vašečka, I. (2004) Koncepcia rómskej integrácie - problémy a nové možnosti ich riešenia. In Šimíková, L., Vašečka, I. Mechanismy sociálního vyčleňování romských komunit na lokální úrovni a nástroje integrace. Brno.

Večerka, K. (1999) Romové a sociální patologie. In Romové v České republice. Praha: Socioklub. (dostupné z www.socioklub.cz/docs/romove_v_cr.pdf)

Wolf, J. (2000) Lidské rasy a rasismus v dějinách a v současnosti. Praha: Karolinum.

Internetové zdroje

www.cvvm.cas.cz	Centrum pro výzkum veřejného mínění
www.mkc.cz	Multikulturální centrum Praha
www.romea.cz	Občanské sdružení zabývající se romskou tematikou